

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Тернопільський національний педагогічний університет
Імені Володимира Гнатюка**

Факультет педагогіки і психології

Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Магістерська робота

**на тему: «РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ
СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ
ПОРУШЕННЯМИ У НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОМУ ЦЕНТРІ»**

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта (Інклюзивна освіта)

Студента групи змІО-2_10

Демчини Олександра Вячеславовича

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: доктор філософії,
доцент кафедри спеціальної та інклюзивної
освіти

Цегельник Тетяна Миколаївна

РЕЦЕНЗЕНТ: заступник директора з
навчальної роботи комунального закладу
Львівської обласної ради
«Багатoproфільний навчально-
реабілітаційний центр Святого Миколая»

Лукачук Ірина Дмитрівна

Робота захищена з оцінкою:

Національна шкала: _____

Кількість балів: ____ Оцінка: ECTS _____

Тернопіль – 2025

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні аспекти розвитку фінансової грамотності в учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями	8
1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження.....	8
1.2. Особливості розвитку фінансової грамотності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями	19
1.3. Значення фінансової грамотності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями	26
Висновки до першого розділу	36
Розділ 2. Дослідження ефективності впровадження шляхів розвитку фінансової грамотності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями у навчально-реабілітаційному центрі	38
2.1. Дослідження рівня розвитку учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями у навчально-реабілітаційному центрі	38
2.2. Шляхи розвитку фінансової грамотності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями	49
2.3. Інтерпретація результатів дослідження.....	63
Висновки до другого розділу	70
Висновки.....	73
Список використаних джерел.....	79
Додатки.....	86

Вступ

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується активними соціально-економічними трансформаціями, цифровізацією фінансових процесів, а також зростанням потреби громадян у здатності самостійно й відповідально керувати власними ресурсами. У цих умовах розвиток фінансової грамотності набуває особливого значення як важливий чинник соціальної адаптації, економічної безпеки та добробуту особистості.

Фінансова грамотність, відповідно до визначення Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), є поєднанням знань, навичок, установок і поведінкових моделей, необхідних для прийняття обґрунтованих фінансових рішень і досягнення економічної стабільності (Організація економічного співробітництва, б.д.). Вона охоплює базові вміння планування бюджету, раціонального використання коштів, заощадження, а також уміння протидіяти фінансовим ризикам та шахрайству. Для сучасної системи освіти формування фінансової грамотності стає одним із ключових завдань компетентнісного підходу, закріпленого в Концепції Нової української школи.

У Державному стандарті базової середньої освіти (2020) підприємливість і фінансова грамотність визначаються серед ключових компетентностей, необхідних кожній особистості для успішного життя в сучасному суспільстві. Ця компетентність охоплює ініціативність, здатність використовувати наявні можливості, реалізовувати власні ідеї та створювати цінності в різних сферах життєдіяльності. Вона також передбачає готовність брати участь у суспільному житті, відповідально керувати власним життєвим і професійним шляхом, уміння розв'язувати життєві та економічні проблеми, приймати виважені рішення, працювати в команді для планування й реалізації проєктів, що мають культурну, соціальну або фінансову цінність

Водночас особливої актуальності ця проблема набуває у сфері спеціальної освіти, зокрема в роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями. Такі учні мають обмежену здатність до абстрактного мислення, планування й прогнозування наслідків, що зумовлює потребу у спеціально адаптованих методиках навчання фінансових понять. Формування у них елементарних фінансових компетентностей – уміння розпізнавати грошові знаки, здійснювати прості розрахунки, планувати витрати, дотримуватися правил безпеки у фінансових ситуаціях – є важливою передумовою їх соціальної інтеграції та підготовки до самостійного життя.

У сучасній спеціальній педагогіці досліджено низку аспектів, пов'язаних із формуванням економічних уявлень та фінансової грамотності в дітей з інтелектуальними порушеннями. Зокрема, В. Бондар, К. Рейда (2010), Г. Мерсіянова (2012), В. Товстоган (2013) та інші науковці розглядали питання економічного виховання цієї категорії учнів у контексті професійно-трудової підготовки, акцентуючи увагу на практичному засвоєнні трудових навичок і початкових економічних понять. І. Татьянчикова (2018), О. Сербова (2015), Н. Ярмола (2018) та інші дослідники зосереджували увагу на процесах економічної соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями, розкриваючи механізми їх адаптації до умов соціально-економічного середовища.

Попри вагомий внесок науковців у розроблення окресленої проблематики, питання розвитку фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями залишається недостатньо вивченим і потребує подальших досліджень, спрямованих на пошук ефективних шляхів, технологій та методів формування відповідних компетентностей. Недостатньо вивченими є питання адаптації змісту навчального матеріалу, добору ефективних методів і засобів навчання, а також визначення критеріїв оцінювання сформованості фінансових компетентностей у такої категорії здобувачів освіти, що і зумовило вибір теми нашого дослідження: **«Розвиток фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями»**.

Об'єкт: розвиток фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями.

Предмет: шляхи розвитку фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність впровадження шляхів розвитку фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями.

Мета роботи обумовлює розв'язання низки **завдань**, зокрема:

1. Проаналізувати понятійно-категоріальний апарат дослідження.
2. Визначити особливості розвитку фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями
3. Описати значення фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями
4. Визначити рівень розвитку фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями.
5. Обґрунтувати та експериментально перевірити шляхи розвитку фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація психолого-педагогічної, спеціальної літератури з проблеми розвитку фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями; вивчення нормативно-правових документів у сфері освіти, зокрема державних стандартів та концепцій формування ключових компетентностей; теоретичне узагальнення наукових підходів щодо соціально-економічного виховання, з метою розкриття сутності, структури та змісту фінансової грамотності в умовах спеціальної освіти; *емпіричні* – спостереження за освітнім процесом у навчально-реабілітаційних закладах освіти; проведення індивідуальних і групових бесід, ігор з учнями для вивчення рівня засвоєння елементарних фінансових понять (потреби, гроші, покупки, заощадження тощо); *математико-статистичні* – для кількісної та якісної обробки отриманих результатів, визначення динаміки розвитку фінансової

грамотності, узагальнення емпіричних даних і перевірки ефективності шляхів, спрямованих на підвищення рівня фінансової компетентності учнів з інтелектуальними порушеннями.

Експериментальна база дослідження – комунальний заклад Львівської обласної ради «Багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр Святого Миколая».

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про сутність, структуру та психолого-педагогічні передумови розвитку фінансової грамотності в учнів з інтелектуальними порушеннями. У роботі уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження, конкретизовано зміст ключового поняття «*фінансова грамотність учнів з інтелектуальними порушеннями*» з позицій спеціальної педагогіки та компетентнісного підходу. Розкрито взаємозв'язок між фінансовою освітою, соціальною адаптацією та трудовою підготовкою дітей з інтелектуальними порушеннями. Теоретично обґрунтовано шляхи формування елементарних фінансових уявлень у зазначеній категорії учнів у процесі освітньої діяльності.

Практичне значення роботи визначається створенням діагностичного інструментарію для визначення рівня сформованості в учнів з інтелектуальними порушеннями, обґрунтуванні та впровадженні шляхів розвитку фінансової грамотності в означеній категорії учнів. Розроблені підходи можуть бути застосовані для створення навчально-методичних матеріалів, розроблення корекційно-розвивальних занять, інтегрованих уроків та ігрових вправ економічного змісту, спрямованих на формування в учнів з інтелектуальними порушеннями початкових фінансових уявлень, відповідального ставлення до грошей і навичок раціональної поведінки у побуті. Матеріали дослідження можуть бути використані у підготовці майбутніх фахівців спеціальної освіти, а також у системі післядипломної освіти педагогічних працівників.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були опубліковані у двох статтях:

Демчина О. Шляхи формування фінансової грамотності школярів з інтелектуальними порушеннями. *Магістерський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. Вип. 45.

Демчина О. Розвиток фінансової грамотності школярів з інтелектуальними порушеннями. *Освітній процес в початковій школі: стан, проблеми, перспективи: матеріали круглого столу (Хмельницький, 17 листопада 2025 року) / Укл. А. В. Олійник. Хмельницький: ХГПА, 2025.*

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (57 найменувань), та додатків. Загальний обсяг роботи становить 104 сторінки, основний зміст викладено на 71 сторінці.

Розділ 1.

Теоретичні аспекти розвитку фінансової грамотності в учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями

1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження

Розвиток фінансової грамотності є важливою складовою сучасної освіти, спрямованої на формування в особистості здатності орієнтуватися у соціально-економічному середовищі, приймати обґрунтовані рішення, планувати власну діяльність і відповідально ставитися до матеріальних ресурсів. Для осіб з інтелектуальними порушеннями набуття таких умінь має особливе значення, оскільки воно є передумовою їх соціальної адаптації, самостійності та інтеграції у суспільство.

У спеціальній педагогіці та психології питання розвитку фінансової грамотності розглядається у взаємозв'язку з економічним вихованням, соціальною компетентністю, життєвою адаптацією та трудовою підготовкою учнів з особливими освітніми потребами. Розуміння сутності базових понять дослідження – таких як *«фінансова грамотність»*, *«компетентність»*, *«фінансово-економічна компетентність»*, *«фінансова безпека»* та *«фінансова культура»* – є необхідною умовою для побудови теоретичних основ і визначення напрямів подальшої практичної роботи з даною категорією дітей.

Актуальність аналізу понятійно-категоріального апарату зумовлена потребою в уточненні наукових дефініцій і розкритті специфіки розвитку фінансової грамотності саме в учнів з інтелектуальними порушеннями, з огляду на їхні пізнавальні можливості, індивідуальні освітні потреби та особливості соціальної взаємодії. Теоретичне осмислення цих понять створює підґрунтя для системного підходу до організації освітнього процесу, який сприятиме формуванню в дітей елементарних фінансових знань,

навичок раціонального користування грошима та усвідомлення цінності праці й ресурсів.

У своїй публікації К. Жученя (2021) описала результати інтерв'ю з М. Студілко, асоційованим партнером сервісу фінансового планування *iPlan.ua*, який підкреслює, що фінансова грамотність є системою усвідомлених підходів, правил і практик, дотримання яких забезпечує раціональне управління особистими фінансовими ресурсами. Науковець розглядає її як здатність людини ефективно планувати, контролювати й оптимізувати власні фінансові потоки з метою досягнення матеріального добробуту, реалізації життєвих і професійних цілей, а також збереження стабільного рівня життя у зрілому віці.

У контексті спеціальної педагогіки такі положення набувають особливої актуальності, адже формування елементарних фінансових уявлень у дітей з інтелектуальними порушеннями є передумовою їх соціальної зрілості, економічної адаптації та підготовки до самостійного життя. Знання основ фінансової поведінки допомагає цим учням усвідомлювати цінність праці, відповідально ставитися до витрат і доходів, а також розвивати навички планування повсякденних дій, пов'язаних із користуванням грошима.

Спираючись на підходи, висвітлені у працях Г. Кучерової (2013), фінансову грамотність можна розглядати як інтегровану якість особистості, **що виявляється у здатності** застосовувати набуті фінансові знання, уміння та навички в реальних життєвих ситуаціях з метою забезпечення ефективного використання матеріальних ресурсів та досягнення максимальної особистої і соціальної користі.

На думку Н. Бахмат (2021), *фінансова грамотність* охоплює систему базових знань у сфері фінансів, банківської справи, страхування та особистого бюджетування, що забезпечують здатність людини раціонально управляти власними коштами, обирати доцільні фінансові продукти й послуги, оцінювати потенційні ризики, формувати заощадження та уникати

фінансових шахрайських дій. Дослідниця акцентує на тому, що фінансова грамотність передбачає не лише поінформованість у фінансовій сфері, а й уміння застосовувати ці знання для прийняття відповідальних рішень, які сприяють стабільності особистого бюджету, фінансовій безпеці та довгостроковому добробуту.

Фінансова грамотність охоплює розуміння основ економічних процесів, уміння приймати раціональні рішення щодо планування, витрат, заощаджень і розподілу фінансів, а також передбачає формування відповідального ставлення до власних і суспільних ресурсів. У контексті спеціальної педагогіки це поняття набуває додаткового змісту, адже передбачає розвиток у здобувачів освіти з інтелектуальними порушеннями практичних навичок фінансової поведінки, що сприяють їх соціальній адаптації, самостійності та готовності до життя у сучасному економічному середовищі.

У працях С. Косенко (2021) фінансова грамотність визначається як уміння особистості ефективно керувати власними фінансовими потоками, що включає раціональний розподіл доходів і витрат, уміння жити відповідно до власних фінансових можливостей та забезпечувати стабільне зростання особистого капіталу. Дослідниця наголошує, що фінансова грамотність є не лише знанням економічних понять, а насамперед практичною здатністю застосовувати їх у повсякденному житті, приймаючи зважені рішення щодо заощаджень, інвестицій і споживання.

У своїх наукових працях Т. Кізима (2012) трактує поняття «*фінансова грамотність*» як комплекс світоглядних орієнтацій, знань, умінь і навичок, що забезпечують здатність людини ефективно управляти особистими фінансовими ресурсами та приймати компетентні фінансові рішення. Дослідниця наголошує, що фінансова грамотність передбачає не лише наявність теоретичних знань про економічні процеси, а й уміння застосовувати їх на практиці, формуючи відповідальну та раціональну фінансову поведінку в різних життєвих ситуаціях.

Відповідно до підходу, запропонованого International Network on Financial Education (OECD/INFE), фінансова грамотність розглядається як інтегрований комплекс знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій і моделей поведінки, що забезпечують здатність особистості приймати обґрунтовані фінансові рішення та сприяють досягненню особистого матеріального добробуту. Такий підхід акцентує на багатокомпонентній структурі фінансової грамотності, у якій поєднано когнітивний, поведінковий і мотиваційно-ціннісний аспекти (OECD, 2018).

Відповідно до визначення, поданого Міжрегіональною громадською організацією «Junior Achievement», фінансова грамотність трактується як здатність особистості приймати обґрунтовані рішення та здійснювати ефективні дії у сфері управління фінансовими ресурсами з метою досягнення життєвих цілей і реалізації особистих планів як у теперішньому, так і в майбутньому часі. Це визначення підкреслює практикоорієнтований характер фінансової грамотності, що виявляється у вміннях прогнозувати власний фінансовий стан, планувати витрати й доходи, приймати зважені рішення щодо використання наявних ресурсів та оцінювати наслідки фінансових дій (Junior Achievement Ukraine, n.d.).

У «Вільній енциклопедії *Вікіпедія*» поняття *фінансова грамотність* трактується як сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують здатність особистості приймати обґрунтовані та ефективні фінансові рішення, виходячи з наявних ресурсів і життєвих обставин. Такий підхід підкреслює практичний аспект фінансової грамотності – уміння раціонально використовувати власні матеріальні засоби, оцінювати ризики, планувати доходи й витрати, а також відповідально ставитися до фінансових зобов'язань (Фінансова грамотність, 2022).

На основі узагальнення підходів Г. Кучерової, М. Студілко, С. Косенко, Т. Кізими, Н. Бахмат, OECD/INFE та організації *Junior Achievement*, під поняттям *«фінансова грамотність учнів з інтелектуальними порушеннями ми розуміємо інтегративну особистісну якість, що виявляється у*

здатності засвоювати, розуміти та практично застосовувати елементарні фінансово-економічні знання, уміння й навички, необхідні для раціонального використання власних матеріальних ресурсів, прийняття обґрунтованих рішень у повсякденних життєвих ситуаціях та формування відповідальної фінансової поведінки.

Поняття «*фінансова грамотність*» тісно пов'язане з категорією «*компетентність*», оскільки саме на основі засвоєних знань, сформованих умінь і практичних навичок відбувається становлення здатності особистості діяти ефективно у фінансовій сфері. Якщо фінансова грамотність розглядається як база знань та поведінкових моделей, то фінансова компетентність є вищим рівнем сформованості особистісного досвіду, який забезпечує усвідомлене, цілеспрямоване та відповідальне застосування фінансових знань у конкретних життєвих ситуаціях.

Поняття «*компетентність*» посідає центральне місце у сучасній педагогічній, психологічній та соціально-економічній теорії. Воно є однією з базових категорій компетентісного підходу, що визначає якість освіти, професійну підготовку й здатність людини ефективно діяти у різних життєвих ситуаціях. Компетентність розглядається як інтегрована характеристика особистості, що поєднує знання, уміння, навички, досвід, мотивацію, ціннісні орієнтації та здатність до самостійного прийняття рішень (Організація економічного співробітництва ..., б.д.).

Відповідно до Концепції Нової української школи, компетентність трактується як здатність особи успішно діяти на основі поєднання знань і практичного досвіду в певній сфері діяльності (Бібік, 2019). У цьому контексті компетентність виходить за межі академічної підготовки і стає інтегральною ознакою зрілості, що проявляється у поведінці, спілкуванні, професійній діяльності та соціальній взаємодії. Вона охоплює не лише когнітивний, а й емоційно-вольовий і мотиваційний компоненти.

На думку О. Ткач (2025), компетентність – це результат формування здатності людини «застосовувати знання на практиці, приймати рішення,

діяти творчо та відповідально у змінних соціально-економічних умовах». Отже, компетентність – це не просто володіння знаннями, а вміння реалізовувати їх у діяльності, що має суспільно значущий результат.

Міжнародна організація OECD визначає компетентність як «здатність використовувати знання, навички, ставлення та цінності ефективно в реальних життєвих ситуаціях» (Організація економічного співробітництва..., б. д.). Такий підхід відображає сучасне розуміння компетентності як здатності діяти у складних умовах, приймати рішення, взаємодіяти з іншими й досягати поставлених цілей. У межах освітньої системи компетентність виконує роль інтеграційного показника якості навчання, а у професійній сфері – критерію готовності до самостійної діяльності.

Таким чином, поняття компетентності має міждисциплінарний характер і об'єднує знання, навички, досвід, мотивацію й соціальну активність. Воно є фундаментом формування фінансово-економічної компетентності, фінансової культури та інших ключових компетентностей, що забезпечують особистісний і професійний розвиток сучасної людини.

У контексті спеціальної освіти для учнів з інтелектуальними порушеннями фінансова компетентність виступає результатом розвитку фінансової грамотності, що проявляється у здатності приймати елементарні економічні рішення, планувати власну діяльність, оцінювати наслідки вибору й адаптуватися до реальних умов фінансової взаємодії. Отже, фінансова грамотність є підґрунтям формування фінансової компетентності, яка відображає не лише знання, а й практичну готовність до дії у соціально-економічному середовищі.

Поняття «фінансово-економічна компетентність» є складовою системи ключових компетентностей сучасної особистості та охоплює здатність людини орієнтуватися у фінансово-економічних процесах, ефективно застосовувати знання у практичній діяльності, приймати обґрунтовані рішення щодо управління власними ресурсами, а також відповідально взаємодіяти в економічному середовищі. Як зазначає О. Ткач (2025),

фінансова компетентність – це результат розвитку в учнів уміння планувати особистий бюджет, раціонально витратити кошти, розуміти роль грошей і формувати відповідальне ставлення до фінансових рішень.

У концептуальних документах Організації економічного співробітництва та розвитку (б. д.) фінансова компетентність розглядається як здатність поєднувати знання, навички, ставлення та поведінку, що забезпечують ухвалення ефективних рішень для досягнення фінансового добробуту особи. Таким чином, фінансово-економічна компетентність має багатовимірний характер, оскільки включає когнітивний (знання понять і процесів), діяльнісний (уміння застосовувати їх на практиці) та аксіологічний (ціннісні орієнтації) компоненти.

У Стратегії розвитку фінансової грамотності в Україні на 2020–2025 роки (2019), затвердженій Національним банком України, поняття фінансово-економічної компетентності трактується як інтегральна характеристика особистості, що визначає рівень готовності ефективно діяти у фінансово-економічному середовищі та приймати відповідальні рішення з урахуванням соціальних наслідків. У цьому контексті фінансова компетентність стає не лише складовою освітнього процесу, а й чинником соціальної інтеграції, особливо в умовах ринкової економіки.

Фінансово-економічна компетентність тісно пов'язана з поняттями фінансової грамотності та фінансової культури, однак має ширше змістове наповнення, адже включає в себе як теоретичне розуміння економічних процесів, так і практичну готовність до їх реалізації. Вона сприяє не лише розвитку особистої відповідальності, а й формує економічну свідомість, що є необхідною умовою сталого розвитку суспільства (Remund, 2010).

Отже, фінансово-економічна компетентність – це інтегрований показник фінансової освіченості та соціальної зрілості особистості, який проявляється у здатності критично мислити, приймати обґрунтовані фінансові рішення, ефективно використовувати ресурси та забезпечувати власну економічну стабільність.

Поняття «фінансова безпека» займає важливе місце в системі фінансово-економічних категорій, оскільки безпосередньо пов'язане з рівнем стабільності, ефективності та передбачуваності фінансової діяльності особи, підприємства або держави. На індивідуальному рівні фінансова безпека відображає здатність людини забезпечувати свою економічну стійкість, контролювати доходи й витрати, створювати заощадження, уникати надмірної заборгованості та бути готовою до непередбачуваних обставин. Вона є однією з основних умов фінансової грамотності, оскільки визначає міру захищеності особистих фінансів від ризиків і втрат (Стратегія розвитку фінансової..., 2019).

Згідно з Національним банком України, фінансова безпека громадянина – це стан, за якого людина володіє необхідними знаннями та навичками для управління особистими коштами, розуміє сутність фінансових продуктів і може приймати зважені рішення, що запобігають втратам або шахрайству (Роль фінансової грамотності..., б. д.). Такий підхід підкреслює практичний аспект поняття – уміння діяти відповідально у фінансових відносинах і мінімізувати ризики, пов'язані з кредитами, інвестиціями, страхуванням тощо.

У наукових дослідженнях фінансова безпека визначається також як стан захищеності економічних інтересів суб'єкта від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує його стійке функціонування, розвиток та можливість досягнення стратегічних цілей (Lusardi, & Mitchell, 2014). У цьому контексті вона виступає не лише особистісною чи корпоративною характеристикою, а й складовою національної безпеки. За висновками Lusardi A., & Mitchell O. (2014) фінансова безпека на рівні особи є результатом високої фінансової грамотності, що дозволяє людям ухвалювати обґрунтовані рішення, уникати надмірних боргів і зберігати стабільність навіть у кризових ситуаціях.

В українській системі освіти питання фінансової безпеки розглядається через призму формування компетентності фінансово обізнаного

громадянина, здатного захищати власні економічні інтереси, діяти законно та етично у фінансових відносинах.

Таким чином, фінансова безпека є інтегральним показником фінансової зрілості особистості. Вона формується на основі фінансової грамотності, компетентності та культури, забезпечує стабільність особистого бюджету й соціальну стійкість, а також виступає запорукою економічної безпеки суспільства в цілому.

Поняття «фінансова безпека» у контексті спеціальної освіти набуває особливого змісту, адже стосується не лише економічної стабільності, а насамперед життєвої захищеності та безпеки дитини у процесі взаємодії з фінансовим середовищем. На індивідуальному рівні фінансова безпека відображає здатність людини забезпечувати свою економічну стійкість, контролювати доходи й витрати, створювати заощадження, уникати надмірної заборгованості та бути готовою до непередбачуваних обставин. Вона є однією з основних умов фінансової грамотності, оскільки визначає міру захищеності особистих фінансів від ризиків і втрат (Стратегія розвитку фінансової..., 2019).

Згідно з Національним банком України, фінансова безпека громадянина – це стан, за якого людина володіє необхідними знаннями та навичками для управління особистими коштами, розуміє сутність фінансових продуктів і може приймати зважені рішення, що запобігають втратам або шахрайству (Роль фінансової грамотності..., б. д.). Такий підхід підкреслює практичний аспект поняття – уміння діяти відповідально у фінансових відносинах і мінімізувати ризики, пов'язані з кредитами, інвестиціями, страхуванням тощо.

Таким чином, фінансова безпека є інтегральним показником фінансової зрілості особистості. Вона формується на основі фінансової грамотності, компетентності та культури, забезпечує стабільність особистого бюджету й соціальну стійкість, а також виступає запорукою економічної безпеки суспільства в цілому.

Поняття «фінансова культура» є важливою складовою фінансової грамотності, оскільки воно охоплює не лише знання й уміння, але й ціннісне ставлення людини до грошей, праці, заощаджень і відповідальності. У загальнонауковому розумінні фінансова культура – це сукупність норм, установок, звичок і моделей поведінки, що визначають, як людина сприймає, використовує та зберігає фінансові ресурси (Демчина, 2024). Вона формується поступово, під впливом виховання, соціального оточення, освіти та власного досвіду (Організація економічного співробітництва..., б. д.)

У контексті спеціальної освіти поняття фінансової культури набуває особливого значення. Для дітей з інтелектуальними порушеннями фінансова культура – це не лише знання про гроші, а передусім поведінкові звички, що сприяють безпечному та раціональному використанню фінансових ресурсів у побутових ситуаціях. Шевченко Ю. В. (2020) підкреслює, що розвиток фінансової культури в осіб із порушеннями інтелекту ґрунтується на формуванні елементарних норм поведінки у сфері споживання, ощадливості, чесності та взаємодопомоги. Це означає, що дитина має навчитися не лише рахувати гроші, а й розуміти цінність праці, вміти розподіляти витрати, уникаючи марнотратства, а також розвивати довіру до законних фінансових інститутів (банк, магазин, каса тощо).

На думку О. Д. Демчини (2024), фінансова культура дітей з особливими освітніми потребами формується через практичну діяльність, пов'язану з реальними життєвими ситуаціями: покупки в магазині, планування невеликих витрат, участь у навчальних іграх на тему грошей. Важливим аспектом є емоційно-моральне виховання, що допомагає дитині усвідомити не лише матеріальну, але й етичну сторону фінансових відносин – чесність, ощадливість, відповідальність за власні рішення.

Згідно зі Стратегією розвитку фінансової грамотності в Україні на 2020–2025 роки, фінансова культура визначається як сукупність соціальних та поведінкових характеристик, які сприяють розвитку відповідального ставлення до особистих фінансів і запобігають фінансовій уразливості

громадян (Стратегія розвитку фінансової..., 2019). У випадку дітей з інтелектуальними порушеннями ця стратегія передбачає адаптацію методик навчання – використання простих наочних матеріалів, сюжетних малюнків, мультфільмів, рольових ігор, що допомагають розвивати не лише знання, а й культуру фінансової поведінки.

Таким чином, фінансова культура дітей з інтелектуальними порушеннями – це система набутих знань, установок і поведінкових моделей, спрямованих на усвідомлене, безпечне та соціально відповідальне ставлення до грошей. Її розвиток забезпечує не лише фінансову грамотність, а й формування моральних цінностей, відповідальності, довіри та соціальної зрілості, що є необхідними умовами успішної інтеграції таких дітей у суспільство.

Аналіз наукових джерел дав змогу з'ясувати, що розвиток фінансової грамотності є важливою складовою сучасної освіти, оскільки забезпечує формування в особистості здатності орієнтуватися у соціально-економічному середовищі, приймати обґрунтовані рішення, планувати власну діяльність і відповідально ставитися до матеріальних ресурсів. Для осіб з інтелектуальними порушеннями набуття таких умінь має особливе значення, адже воно сприяє соціальній адаптації, самостійності та інтеграції у суспільство.

У спеціальній педагогіці проблема розвитку фінансової грамотності розглядається у взаємозв'язку з економічним вихованням, соціальною компетентністю, життєвою адаптацією та трудовою підготовкою дітей з особливими освітніми потребами. Аналіз наукових підходів дав змогу визначити сутність і зміст базових понять: «фінансова грамотність», «компетентність», «фінансово-економічна компетентність», «фінансова безпека» та «фінансова культура». Узагальнено, що поняття компетентності має міждисциплінарний характер і виступає базою для формування фінансово-економічної компетентності, фінансової культури та фінансової

безпеки. Ці категорії тісно взаємопов'язані між собою і відображають єдність знань, умінь, ціннісних орієнтацій і поведінкових проявів особистості.

Особливу увагу приділено специфіці розуміння фінансової безпеки та фінансової культури у контексті спеціальної освіти. Підкреслено, що для дітей з інтелектуальними порушеннями фінансова культура проявляється у формуванні елементарних норм поведінки у сфері споживання, ощадливості, чесності, взаємодопомоги, а фінансова безпека – у здатності діяти відповідально у фінансових відносинах, уникати ризиків і шахрайства.

Таким чином, проведений теоретичний аналіз дав змогу уточнити сутність ключових понять дослідження, розкрити їх взаємозв'язок і визначити, що розвиток фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями є комплексним процесом, який поєднує когнітивний, діяльнісний і ціннісний аспекти та спрямований на формування фінансово компетентної, соціально адаптованої й самостійної особистості.

1.2. Особливості розвитку фінансової грамотності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями

Фінансова грамотність є важливою складовою соціальної адаптації та самостійності кожної людини. Для осіб з інтелектуальними порушеннями набуття базових фінансових навичок набуває особливого значення, оскільки сприяє їх інтеграції в суспільство, підвищує рівень автономії та якість життя.

Особливості фінансової освіти осіб з інтелектуальними порушеннями пов'язані з низьким рівнем абстрактного мислення, обмеженою здатністю до самостійного планування та прийняття складних рішень, а також необхідністю систематичного повторення та практичного відпрацювання навичок (Шевченко, 2020) Тому навчальний процес має будуватися з урахуванням індивідуальних особливостей кожного учня, з використанням доступних для сприйняття форм і методів.

Розвиток фінансової грамотності в учнів з інтелектуальними порушеннями є складним, багатогранним процесом, що поєднує навчальні, корекційно-розвивальні та виховні аспекти. На відміну від типово розвинутих дітей, ця категорія учнів має обмежені пізнавальні можливості, що зумовлює потребу у спеціально організованому педагогічному впливі, адаптованих змістових матеріалах і доборі доступних методів навчання.

Формування фінансових знань і навичок у таких учнів відбувається переважно через практичну діяльність, ігрове моделювання життєвих ситуацій, поетапне пояснення та багаторазове закріплення навчального матеріалу. Важливого значення набувають наочність, емоційна підтримка та позитивна мотивація, які стимулюють інтерес до навчання і забезпечують кращу результативність засвоєння фінансово-економічних понять.

Особливості розвитку фінансової грамотності також зумовлені індивідуальними відмінностями дітей з інтелектуальними порушеннями – рівнем розвитку мислення, мовлення, пам'яті, уваги, соціального досвіду. У зв'язку з цим навчальний процес має бути диференційованим, поетапним і практикоорієнтованим, спрямованим на формування елементарних умінь користуватися грошима, планувати витрати, оцінювати прості фінансові ситуації та приймати відповідальні рішення.

Можемо виділити такі особливості розвитку фінансової грамотності в учнів з інтелектуальними порушеннями:

1. Обмеженість пізнавальних можливостей – учні з інтелектуальними порушеннями сприймають і засвоюють нову інформацію повільніше, потребують багаторазового повторення, наочного підкріплення та практичного застосування. Формування фінансових знань можливе лише через поетапне, конкретизоване й доступне пояснення економічних понять («гроші», «покупка», «економія», «праця», «цінність» тощо).

2. Необхідність практикоорієнтованого навчання – ефективність засвоєння фінансових понять зростає, коли вони подаються у вигляді життєвих ситуацій, рольових ігор, моделювання побутових ситуацій (похід у

магазин, планування витрат, розподіл кишенькових грошей). Такі форми дозволяють перевести знання у реальну поведінку.

3. Переважання конкретного мислення над абстрактним – діти з інтелектуальними порушеннями краще опановують фінансові знання через наочність, дії з реальними предметами, образні приклади, ніж через теоретичні узагальнення. Це вимагає використання доступних дидактичних засобів – карток, малюнків, сюжетних малих ігор, інтерактивних матеріалів.

4. Залежність від емоційно-мотиваційної сфери – для цієї категорії учнів важливо створювати позитивну мотивацію до навчання, адже фінансові знання мають емоційно-практичний характер. Підкріплення схваленням, ігровими методами та реальними результатами допомагає утримувати інтерес і підвищує рівень засвоєння.

5. Необхідність формування елементарних життєвих навичок – розвиток фінансової грамотності тісно пов'язаний із вихованням самообслуговування, трудових умінь, ощадливості, відповідальності, тобто тих якостей, які безпосередньо впливають на соціальну адаптацію дитини.

6. Опора на міждисциплінарний підхід – формування фінансової грамотності потребує інтеграції знань із математики, соціально-побутового орієнтування, трудового навчання, громадянської освіти. Це забезпечує цілісне сприйняття фінансово-економічних процесів і сприяє узгодженості знань і поведінки.

7. Розвиток через соціальну взаємодію – засвоєння елементарних фінансових понять ефективніше відбувається у процесі спільної діяльності з однолітками, педагогами, батьками, коли дитина має змогу наслідувати приклади раціональної поведінки та обговорювати життєві ситуації.

8. Потреба у поетапності та повторюваності – засвоєння фінансової інформації в учнів з інтелектуальними порушеннями вимагає багаторазового повторення, поступового ускладнення матеріалу та постійного контролю засвоєних знань. Важливу роль відіграє закріплення навичок у побутових умовах.

9. Залежність від рівня мовленнєвого та комунікативного розвитку – обмеження у мовленнєвій сфері можуть ускладнювати розуміння фінансових понять. Тому педагог має добирати лексично спрощені формулювання, використовувати візуальну підтримку та сприяти розвитку словника економічного змісту.

10. Соціально-виховний потенціал – розвиток фінансової грамотності виступає засобом формування відповідальної поведінки, моральних якостей (чесність, ощадливість, повага до праці), а також сприяє вихованню у дітей почуття власної гідності та впевненості у своїх можливостях.

Основними завданнями фінансової освіти для осіб з ІІ є формування уявлень про грошові знаки, прості арифметичні операції (порахувати купюри, підрахувати решту), розуміння базових понять, таких як ціна, вартість, заощадження, бюджет, а також навички користування банківськими картками та простими фінансовими сервісами (Демчина, 2024).

Методики навчання повинні передбачати:

- використання наочних матеріалів, моделей, ігор та тренажерів, що імітують реальні фінансові ситуації;
- повторення та закріплення практичних дій у різних життєвих контекстах;
- диференційований підхід залежно від рівня розвитку та здібностей;
- інтеграцію фінансової освіти у загальний навчальний план та життєву практику;
- залучення сім'ї та соціального оточення для підтримки і закріплення отриманих навичок (Ворох, & Докучина, 2023).

В Україні розвиток фінансової освіти для осіб з інтелектуальними порушеннями перебуває на початковому етапі, проте зростає усвідомлення її важливості. У рамках інклюзивної освіти реалізуються програми, що включають елементи фінансової грамотності, адаптовані для дітей з особливими освітніми потребами.

Зокрема, в закладах спеціальної освіти впроваджуються інтерактивні заняття, спрямовані на формування навичок розпізнавання грошей, планування простих витрат, розуміння базових правил користування банківськими послугами.

Серед перспективних напрямів розвитку є створення мультимедійних навчальних ресурсів, які дозволяють особам з ІІІ самостійно тренуватися у безпечному середовищі, а також підготовка педагогів і соціальних працівників із спеціальними методиками фінансової освіти.

Загалом, фінансова освіта осіб з інтелектуальними порушеннями є складовою комплексної реабілітації, спрямованої на формування соціальних навичок і підвищення рівня їх незалежності в повсякденному житті.

Формування фінансової грамотності та безпеки дітей з інтелектуальними порушеннями є складним педагогічним процесом, що потребує спеціальної організації навчання, адаптованих методів і засобів. На відміну від традиційної фінансової освіти, у спеціальній педагогіці ключову роль відіграє практична спрямованість навчання, індивідуальний підхід і створення умов для поступового розвитку пізнавальної та соціальної активності дитини.

Для дітей з інтелектуальними порушеннями це означає, що освітній процес має бути максимально конкретизованим, побудованим на життєвих ситуаціях і повторюваних діях.

Методика навчання таких учнів повинна враховувати особливості мислення, пам'яті та уваги, тому ефективними є методи, що базуються на наочності, дії та емоційному залученні (Сербова, 2015). Доцільно використовувати ігрові ситуації («крамниця», «банк», «ринок»), сюжетні малюнки, моделювання фінансових рішень через рольові ігри. Це допомагає формувати не лише знання, але й поведінкові установки, що забезпечують безпечну фінансову поведінку.

Важливим елементом є інтеграція фінансової освіти у навчальні предмети спеціальної школи. Наприклад, на уроках математики діти можуть

виконувати завдання на додавання і віднімання грошей, на заняттях із соціально-побутового орієнтування – вчитися здійснювати покупки, планувати витрати або економити кошти. Така інтеграція робить процес навчання природним і функціонально доцільним, сприяючи формуванню цілісної фінансової поведінки (Татьянчикова, 2018).

О. Ткач (2025) наголошує, що для ефективного засвоєння знань важливо створювати ситуації успіху та позитивного емоційного досвіду, що підвищують мотивацію до навчання. У випадку дітей з інтелектуальними порушеннями мотиваційна підтримка є особливо важливою, оскільки забезпечує впевненість у власних силах та стимулює бажання самостійно діяти у побутових фінансових ситуаціях.

Формування фінансової безпеки передбачає систематичне закріплення правил обережної поведінки у фінансових відносинах. Педагог має навчити дитину:

- перевіряти решту після покупки;
- не давати гроші стороннім особам;
- користуватися банкоматом лише з дорослими;
- зберігати гроші у визначеному місці;
- звертатися по допомогу у разі фінансових непорозумінь.

Таким чином, методичні підходи до навчання фінансової грамотності дітей з інтелектуальними порушеннями мають бути комплексними, інклюзивними та практично орієнтованими. Вони поєднують адаптований зміст, поетапне навчання, використання ігрових технологій, емоційне підкріплення та партнерську взаємодію з батьками. Саме такий підхід сприяє розвитку фінансової самостійності, підвищенню соціальної адаптованості та формуванню у дітей основ фінансової культури й безпечної поведінки у реальному житті.

Розвиток фінансової грамотності в учнів з інтелектуальними порушеннями є важливою умовою їх соціальної адаптації, самостійності та інтеграції в суспільство. Формування базових фінансових знань і навичок

сприяє підвищенню рівня їх автономії, відповідальності та життєвої компетентності.

Особливості фінансової освіти цієї категорії учнів зумовлені низьким рівнем абстрактного мислення, обмеженою здатністю до самостійного планування, потребою у систематичному повторенні матеріалу та практичному відпрацюванні навичок. Ефективність навчання забезпечується індивідуальним підходом, доступністю змісту, поетапністю подання знань, використанням наочності, емоційної підтримки й позитивної мотивації.

До основних особливостей розвитку фінансової грамотності належать: обмеженість пізнавальних можливостей; потреба у практикоорієнтованому навчанні; переважання конкретного мислення над абстрактним; залежність від емоційно-мотиваційної сфери; необхідність формування життєвих навичок; міждисциплінарний характер навчання; важливість соціальної взаємодії; поетапність і повторюваність матеріалу; залежність від рівня мовленнєвого розвитку; виховний потенціал фінансової освіти.

Методики формування фінансової грамотності мають передбачати використання наочних матеріалів, моделей, ігор та тренажерів, що імітують реальні життєві ситуації, диференційований підхід, повторення практичних дій у різних контекстах і залучення сім'ї до підтримки здобутих навичок. Особливу роль відіграє інтеграція фінансових знань у навчальні предмети (математика, соціально-побутове орієнтування, трудове навчання), що сприяє перенесенню навчального досвіду у реальне життя.

В Україні фінансова освіта осіб з інтелектуальними порушеннями перебуває на етапі становлення, проте спостерігається зростання інтересу до створення адаптованих програм, мультимедійних ресурсів і підготовки педагогів, здатних реалізовувати фінансову освіту у спеціальних та інклюзивних закладах.

Отже, розвиток фінансової грамотності дітей з інтелектуальними порушеннями є комплексним педагогічним процесом, що вимагає спеціальної організації навчання, поєднання теоретичного, практичного та

виховного компонентів. Практична спрямованість, системність і підтримка соціального оточення є ключовими умовами формування у таких учнів фінансової самостійності, культури та безпечної поведінки у фінансовому середовищі.

1.3. Значення фінансової грамотності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями

Фінансова грамотність як суспільне явище та поняття сформувалась упродовж тривалого історичного періоду. Хоча термін «фінансова грамотність» набув широкого вжитку лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, сама потреба в оволодінні знаннями та навиками у правильному користуванні фінансами існувала ще у найдавніші часи. Основи фінансової обізнаності зародилися в глибоку давнину, коли суспільні групи почали використовувати гроші, вести облік товарів, оформлювати боргові зобов'язання та здійснювати розрахунки (Власенко, 2022)..

У цивілізаціях Стародавнього Сходу – Месопотамії, Єгипті, Вавилоні – вже існували елементи економічної діяльності, такі як: позики, торгівля, відсотки, податкові зобов'язання. Наприклад, в одному з перших законодавчих документів – Кодексі Хаммурапі – було зафіксовано норми, що регламентували фінансові операції. У свою чергу античні держави також мали аналоги банківських установ, системи розрахунків і кредитування. Проте фінансова освіта на той час була доступна лише вузькому колу осіб – переважно заможним громадянам, купцям або чиновникам (Юхименко, 2019).

У Середньовіччі розвиток торгівлі, появи гільдій та банківських домів у таких містах, як Венеція, Генуя чи Флоренція, сприяв подальшому розвитку та ускладненню фінансових відносин. У цей час закладаються перші елементи банківської справи, з'являються поняття позичкових відсотків,

валюти, векселів. Проте систематизованої фінансової освіти не існувало – знання здебільшого передавались у спадок або набувались емпіричним шляхом (Юхименко, 2019).

Новий етап у формуванні фінансової культури припадає на період індустріалізації, зокрема в XVIII–XIX століттях. В епоху капіталізму та промислової революції значна частина населення стає активними учасниками економічного процесу: отримують заробітну плату, користуються банківськими послугами, беруть участь у ринку праці. Водночас відсутність відповідних знань призводила до помилкових фінансових рішень, потрапляння у боргову залежність, а подекуди – до втрати майна (Юхименко, 2019).

Події XX століття, спричинили інтенсивний розвиток фінансової сфери: зростає обсяг споживчого кредитування, впроваджуються пенсійні програми, поширюється банківська система. У цей період формується потреба в масовій фінансовій обізнаності населення. Водночас лише з 1990-х років фінансова грамотність починає розглядатися як окрема складова освіти, що потребує системного підходу.

Значну роль у поширенні поняття «фінансова грамотність» відіграли міжнародні організації, зокрема ОЕСР та USAID. У 2003 році Організація економічного співробітництва та розвитку (б. д.) офіційно впровадила цей термін у своїх аналітичних документах і започаткувала дослідження рівня фінансової грамотності у різних країнах світу. Подальшим поштовхом до активізації цієї роботи стала глобальна фінансова криза 2008 року, яка продемонструвала, наскільки низький рівень фінансової обізнаності громадян може вплинути на економічну стабільність суспільств.

Сьогодні фінансова грамотність розглядається як життєво необхідна компетентність кожної людини. У багатьох державах світу діють національні стратегії розвитку фінансової освіти, а навчальні програми включають елементи фінансової культури вже з початкової школи.

В Україні процес упровадження фінансової грамотності в систему освіти набрав обертів із 2012 року, коли за підтримки міжнародних партнерів було започатковано пілотні програми з фінансової просвіти школярів. Із 2020 року в межах реформи «Нова українська школа» (НУШ) елементи фінансової грамотності почали інтегрувати в окремі предмети – математику, «Я досліджую світ», громадянську освіту (Концепція Нової української..., 2016). Водночас зростає потреба у впровадженні фінансової освіти не лише в закладах загальної середньої освіти, а й у спеціальних закладах освіти, у тому числі для осіб з інтелектуальними порушеннями.

Таким чином, фінансова грамотність еволюціонувала від вузької сфери знань, доступної обмеженому колу осіб, до базової життєвої навички, що має охоплювати кожного громадянина незалежно від віку, соціального статусу чи особливостей розвитку. Її формування є важливою складовою процесу соціалізації та адаптації особистості в сучасному світі.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства фінансова грамотність розглядається як сукупність знань, умінь, навичок та установок, які дозволяють людині ефективно керувати особистими фінансами, приймати обґрунтовані фінансові рішення та відповідально ставитися до ресурсів. Це поняття охоплює базові знання про доходи, витрати, заощадження, інвестування, кредитування, оподаткування, а також вміння формувати бюджет, планувати витрати та забезпечувати власну фінансову безпеку як у повсякденному житті, так і в довгостроковій перспективі (Remund, D2010). З урахуванням викликів воєнного часу, економічної нестабільності та цифровізації фінансових послуг питання формування фінансової обізнаності набуває особливого значення.

Агентство США з міжнародного розвитку, в рамках проекту «Трансформація фінансового сектору» провело дослідження, яке виявило, що середній рівень фінансової грамотності українців становить 12,3 бала з 21 можливого. Це менше, ніж мінімальний рекомендований рівень за

методикою ОЕСР (14 балів), і свідчить про потребу у посиленні державної політики в цій сфері (Організація економічного співробітництва..., б.д.).

Фінансова обізнаність істотно залежить від віку, рівня освіти та місця проживання. Найвищі показники продемонстрували особи віком 25–34 роки (12,7 бала) та 30–59 років (12,6 бала), тоді як серед молоді 18–19 років цей показник становить лише 10,1 бала, а серед людей старшого віку – 11,6 бала. Особи з вищою освітою в середньому мають 13,3 бала, тоді як громадяни з середньою спеціальною освітою – 11,9 бала. Також спостерігається помітна різниця між міським (12,6) та сільським (11,8) населенням (Організація економічного співробітництва..., б.д.).

Окрему увагу варто приділити рівню фінансової грамотності серед молоді. За результатами опитування, проведеного НБУ спільно з Junior Achievement у 2024 році серед учнів 10-х класів (14–17 років), середній результат склав лише 46,6 % правильних відповідей, що відповідає початковому рівню фінансової компетентності. При цьому дівчата виявили трохи кращі результати (47,4 %) у порівнянні з хлопцями (45,6 %), а учні міських шкіл показали вищий рівень обізнаності, ніж школярі із сільської місцевості. Варто відзначити, що 77,6 % опитаних підлітків висловили потребу в окремому шкільному курсі з фінансової грамотності (Організація економічного співробітництва..., б.д.).

Зважаючи на ці обставини держава приймає низку важливих рішень. У 2024 році Кабінет Міністрів України затвердив Національну стратегію розвитку фінансової грамотності до 2030 року, розроблену за участі НБУ, Міністерства освіти і науки, Міністерства цифрової трансформації та інших зацікавлених сторін (Стратегія розвитку фінансової..., 2019). Документ передбачає п'ять основних цільових груп: діти та молодь, доросле населення, підприємці, ветерани та особи з особливими потребами. Одним із головних напрямів є інтеграція фінансової грамотності у формальну освіту. Зокрема, планується запровадження обов'язкового курсу «Підприємництво і фінансова грамотність» у 8 класі з 2025/2026 навчального року, а з 2026/2027 року – у 9

класі. Вже у 2026-2027 навчальному році в спеціальних закладах буде впроваджено предмет «Підприємництво і фінансова грамотність».

Поряд з цим, активно розвиваються цифрові інструменти підвищення фінансової обізнаності. Національний банк України створив освітню платформу «TALAN», яка пропонує адаптовані курси для різних вікових груп і рівнів підготовки (Платформа TALAN..., б. д.). Крім того, громадські організації та банки ініціюють просвітницькі кампанії, онлайн-школи, тренінги та симуляційні ігри, орієнтовані на практичне застосування фінансових знань.

Згідно з останніми соціологічними опитуваннями, проведеними у 2025 році ГО «Інфо Сапієнс» та Ощадбанком, лише 33 % українців змогли правильно обрахувати річну ставку за кредитом на основі місячної. При цьому жінки виявили вищу мотивацію до фінансової освіти – 53 % опитаних жінок висловили готовність безкоштовно навчатися, порівняно з 44 % чоловіків. Ці дані свідчать про важливість гендерно чутливого підходу до реалізації політики фінансової просвіти.

Особливе значення має фінансова обізнаність у контексті воєнного стану, коли громадяни змушені адаптуватися до нових умов: переїзд, втрата доходів, необхідність користування цифровими платіжними інструментами, збереження заощаджень, уникнення шахрайства. У цих умовах фінансова грамотність є не лише практичною навичкою, а й інструментом соціальної стійкості та психологічної безпеки.

Таким чином, фінансова грамотність в Україні сьогодні має багатовимірний характер: поєднує формальну освіту, державну стратегію, цифрові платформи, громадські ініціативи й міжнародну підтримку. Водночас залишається потреба в подальшому поширенні фінансової просвіти серед соціально вразливих груп, зокрема людей з інвалідністю, переселенців, ветеранів та молоді з особливими освітніми потребами.

Фінансова грамотність у сучасному світі розглядається як одна з базових життєвих компетентностей, необхідних для соціальної адаптації

людини. Вона включає знання, уміння, цінності та поведінкові установки, що дозволяють людині приймати усвідомлені фінансові рішення, ефективно керувати власними ресурсами та уникати ризиків. Згідно з визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку (б. д.), фінансова грамотність – це «поєднання обізнаності, знань, навичок, установок і поведінки, необхідних для прийняття правильних фінансових рішень і досягнення фінансового добробуту».

Фінансова грамотність має не лише економічну, а й соціальну функцію, оскільки забезпечує людині можливість брати участь у суспільному житті, планувати власний добробут і відповідально використовувати матеріальні ресурси. Як зазначає О. Ткач, формування фінансової грамотності сприяє розвитку практичного мислення, уміння застосовувати знання у реальних життєвих ситуаціях і приймати самостійні рішення (Ткач, 2025). Це особливо важливо для дітей з інтелектуальними порушеннями, адже їхній рівень самостійності та соціальної взаємодії значною мірою залежить від здатності орієнтуватися у простих фінансових питаннях.

Для учнів із порушеннями інтелектуального розвитку фінансова грамотність має адаптований зміст і передбачає оволодіння елементарними знаннями та практичними навичками, що забезпечують базову економічну незалежність. Це, зокрема, уміння розпізнавати грошові знаки, рахувати гроші, планувати прості витрати, розуміти ціну товарів і послуг, користуватися банкоматом під наглядом дорослих, а також дотримуватись правил фінансової безпеки (Шевченко, 2020). Навчання таких дітей має бути практично спрямованим, ґрунтуватися на ігрових ситуаціях, наочності, повторенні дій і залученні емоційно позитивного досвіду, що забезпечує закріплення знань через діяльність.

Фінансова грамотність дітей з особливими освітніми потребами виконує соціально-реабілітаційну функцію, оскільки сприяє розвитку почуття відповідальності, усвідомлення цінності праці та матеріальних благ, формує базові навички взаємодії у споживчому середовищі. Вона створює

основу для подальшої соціальної інтеграції, підготовки до самостійного життя і навіть можливості професійного самовираження в умовах підтримуваного працевлаштування.

Таким чином, фінансова грамотність дітей з інтелектуальними порушеннями – це не лише сукупність знань і навичок, а життєва компетентність, що сприяє підвищенню рівня самостійності, розвитку соціальної активності та адаптації до сучасного економічного середовища. Формування цієї компетентності має важливе педагогічне, психологічне і соціальне значення, адже воно забезпечує дитині можливість відчувати себе впевненою, захищеною й корисною у суспільстві.

Фінансова безпека є невід’ємною складовою фінансової грамотності, оскільки вона визначає рівень захищеності особи від економічних ризиків і здатність забезпечувати стабільність власного життя. На індивідуальному рівні фінансова безпека відображає вміння людини контролювати доходи та витрати, уникати боргової залежності, користуватися фінансовими послугами без шкоди для себе та діяти обережно у фінансових відносинах. Згідно зі Стратегією розвитку фінансової грамотності в Україні на 2020–2025 роки, фінансова безпека громадянина передбачає володіння знаннями, навичками та поведінковими моделями, що дозволяють захищати себе від фінансових ризиків, шахрайства чи маніпуляцій (Платформа TALAN..., б. д.).

Для дітей з інтелектуальними порушеннями поняття фінансової безпеки набуває особливого змісту, оскільки їхня здатність до критичного мислення, планування та прогнозування наслідків власних дій обмежена. Саме тому навчання елементів фінансової безпеки має бути спрямоване на практичну підготовку до повсякденних фінансових ситуацій. Дитина повинна знати, що не можна довіряти гроші стороннім особам, підписувати документи без дозволу дорослого, розголошувати банківські дані або здійснювати покупки в Інтернеті без контролю. Такі знання формують не

лише обережність, а й елементарне почуття відповідальності за власні дії у фінансовій сфері (Дослідження Інфо Сапієнс..., 2025).

Формування фінансової безпеки дітей з особливими освітніми потребами – це процес, що поєднує когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти. З одного боку, учень повинен отримати знання про небезпечні фінансові ситуації, а з іншого – навчитися правильно реагувати на них у практичних умовах. Ефективними є ігрові та тренінгові методики, у яких моделюються побутові ситуації (наприклад, «як діяти, якщо незнайома людина просить гроші», «як перевірити решту в магазині», «як розпізнати шахрайство по телефону»). Такі заняття не лише розвивають фінансові навички, а й виховують самоконтроль, відповідальність та впевненість у собі.

Фінансова безпека дітей з інтелектуальними порушеннями є показником їхньої соціальної зрілості, оскільки вона відображає ступінь готовності до самостійного життя в суспільстві. Усвідомлення цінності грошей, уміння правильно ними розпоряджатися, розуміння наслідків необережних дій – усе це є проявами сформованої життєвої компетентності. Як підкреслює Ю. Шевченко (2020), формування навичок безпечної поведінки у фінансовій сфері сприяє розвитку відповідальності, ініціативності та впевненості, що є ключовими ознаками соціальної зрілості осіб із порушеннями інтелекту.

Отже, фінансова безпека є не лише складовою фінансової грамотності, а й важливим критерієм соціального розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями. Її формування має на меті не стільки навчити дитину рахувати гроші, скільки допомогти їй діяти усвідомлено, передбачливо й безпечно у фінансових ситуаціях. Це, у свою чергу, підвищує рівень її самостійності, соціальної адаптованості та впевненості у власних силах.

Фінансова грамотність, фінансова безпека та фінансова культура – це взаємопов'язані складові єдиної системи фінансової компетентності, яка визначає готовність особистості до самостійного життя в соціально-економічному середовищі. Їхній взаємозв'язок є особливо важливим у

процесі навчання дітей з інтелектуальними порушеннями, оскільки формування фінансової поведінки в цієї категорії учнів має опиратися на практичний досвід, ціннісне виховання та соціально безпечні моделі взаємодії.

Фінансова грамотність забезпечує базові знання та вміння, необхідні для розуміння сутності фінансових процесів, користування грошима, розподілу ресурсів і прийняття рішень у побутових ситуаціях. Фінансова безпека, у свою чергу, сприяє формуванню навичок захисту від ризиків, шахрайства та необачних дій, що особливо важливо для осіб, які потребують підтримки у сфері соціальної адаптації. А фінансова культура визначає систему цінностей і моральних орієнтирів, які регулюють поведінку людини у сфері фінансів – ощадливість, чесність, відповідальність, довіру до законних фінансових інститутів.

Шевченко Ю. (2010) звертає увагу на те, що навчання дітей з інтелектуальними порушеннями повинно передбачати поетапне поєднання цих трьох компонентів: від опанування елементарних знань (фінансова грамотність) – до засвоєння безпечної поведінки (фінансова безпека) і формування сталих культурних звичок (фінансова культура). Наприклад, вивчаючи тему «Покупка товарів у магазині», педагог має не лише навчити дитину рахувати гроші та визначати вартість продуктів, а й пояснити правила безпечної поведінки – не давати грошей незнайомим, не купувати без дозволу, ввічливо взаємодіяти з продавцем.

Формування фінансової грамотності дітей з особливими освітніми потребами є процесом соціалізації, у якому фінансова культура виступає інтегруючим чинником – вона поєднує знання, уміння та поведінкові установки, перетворюючи їх на життєву компетентність. Таким чином, фінансова культура є кінцевим результатом розвитку фінансової грамотності й безпеки: вона проявляється у здатності дитини діяти обережно, передбачливо, етично та соціально відповідально у фінансових відносинах.

У системі спеціальної освіти цей взаємозв'язок має практичний вимір. Формування фінансової грамотності без розвитку культури та безпеки є поверхневим, тоді як комплексний підхід дозволяє досягти реальної життєвої компетентності. Саме завдяки поєднанню знань, безпечної поведінки та моральних цінностей дитина з інтелектуальними порушеннями набуває впевненості у власних силах, здатності орієнтуватися в реальному фінансовому середовищі та приймати обдумані рішення.

Отже, фінансова грамотність, безпека й культура утворюють єдину систему, що забезпечує гармонійний розвиток особистості та сприяє її інтеграції в суспільство. Вони є складовими процесу формування життєвої та соціальної компетентності, яка є кінцевою метою навчання дітей з інтелектуальними порушеннями у контексті сучасної фінансової освіти.

Фінансова грамотність є одним із ключових чинників успішної соціалізації та життєвої адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями. Вона забезпечує формування в них умінь орієнтуватися у повсякденних економічних ситуаціях, приймати прості, але обґрунтовані фінансові рішення, відповідально ставитися до грошей, планувати особисті витрати та оцінювати наслідки власних дій.

Засвоєння елементарних фінансових знань сприяє розвитку самостійності, впевненості у власних можливостях, формує відповідальне ставлення до праці, власності й матеріальних ресурсів. Для дітей з інтелектуальними порушеннями це має не лише пізнавальне, а й життєве значення, оскільки допомагає опанувати навички, необхідні для побутової незалежності та успішного функціонування у соціумі.

Фінансова освіта виконує корекційно-розвивальну функцію, оскільки активізує мислення, мовлення, пам'ять, увагу, розвиває здатність до елементарного планування, порівняння, аналізу й узагальнення. Водночас вона має виховне значення, сприяючи формуванню моральних якостей – чесності, ощадливості, відповідальності, поваги до праці та власності інших людей.

Отже, фінансова грамотність учнів з інтелектуальними порушеннями виступає важливою складовою їх життєвої компетентності, забезпечує інтеграцію у суспільство, формує навички безпечної та відповідальної фінансової поведінки, а також створює основу для подальшої соціально-економічної самостійності.

Висновки до першого розділу

У ході теоретичного аналізу проблеми встановлено, що розвиток фінансової грамотності є невід'ємною складовою сучасної освіти, спрямованої на формування у здобувачів умінь орієнтуватися у соціально-економічному середовищі, приймати відповідальні рішення, планувати діяльність та раціонально використовувати матеріальні ресурси. Для осіб з інтелектуальними порушеннями набуття таких умінь має особливе значення, оскільки забезпечує соціальну адаптацію, самостійність, підвищує якість життя і сприяє інтеграції у суспільство.

У результаті опрацювання наукових джерел (Г. Кучерова, М. Студілко, С. Косенко, Т. Кізима, Н. Бахмат, OECD/INFE, *Junior Achievement* та ін.) з'ясовано, що фінансова грамотність трактується як інтегрована особистісна якість, що поєднує знання, уміння, навички, ціннісні орієнтації та поведінкові установки, необхідні для ефективного управління фінансовими ресурсами та досягнення матеріального добробуту. На основі узагальнення підходів запропоновано авторське визначення поняття «фінансова грамотність учнів з інтелектуальними порушеннями» як здатності засвоювати, розуміти та практично застосовувати елементарні фінансово-економічні знання й уміння у повсякденному житті.

З'ясовано, що фінансова грамотність є основою для формування фінансової компетентності, яка виражає практичну готовність особистості застосовувати фінансові знання у різних життєвих ситуаціях. Водночас вона

взаємопов'язана з поняттями фінансово-економічної компетентності, фінансової безпеки та фінансової культури, що у своїй сукупності формують життєву компетентність та фінансову самостійність особистості.

Визначено основні особливості розвитку фінансової грамотності в учнів з інтелектуальними порушеннями: обмеженість пізнавальних можливостей; потреба у практикоорієнтованому, поетапному й наочному навчанні; переважання конкретного мислення над абстрактним; необхідність багаторазового повторення; залежність від емоційно-мотиваційної сфери; міждисциплінарний підхід і важливість соціальної взаємодії. Формування фінансових знань і навичок відбувається переважно через практичну діяльність, ігрові ситуації та моделювання побутових сценаріїв, що забезпечують перенесення набутих знань у реальну поведінку.

Значення фінансової грамотності для учнів з інтелектуальними порушеннями полягає у її соціально-практичній спрямованості: вона сприяє розвитку самостійності, відповідальності, уміння планувати витрати, здійснювати покупки, формувати заощадження, розуміти цінність праці й ресурсів. Фінансова освіта виконує не лише навчальну, а й корекційно-розвивальну та виховну функції, оскільки сприяє розвитку пізнавальної активності, моральних якостей і життєво необхідних соціальних умінь.

Отже, фінансова грамотність учнів з інтелектуальними порушеннями є ключовим чинником їхньої соціальної інтеграції, адаптації та життєвої компетентності. Її розвиток потребує системного, диференційованого й практикоорієнтованого підходу, що забезпечить ефективне поєднання теоретичних знань і реальних навичок у повсякденній діяльності дітей.

Розділ 2.

Дослідження ефективності впровадження шляхів розвитку фінансової грамотності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями у навчально-реабілітаційному центрі

2.1. Дослідження рівня розвитку учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями у навчально-реабілітаційному центрі

У сучасних соціально-економічних реаліях дитина з особливими освітніми потребами в процесі щоденного життя мимоволі стикається з фінансовими та економічними поняттями. Вона засвоює елементарні терміни, такі як «моє», «твоє», «наше», «гроші», «ціна», «дорого», «дешево», «купити», «продати», «заробити» тощо. Це сприяє виникненню нових форм соціальних взаємин і потребує відповідної адаптації дітей до умов сучасного світу.

Сформованість фінансової грамотності, як складової життєвої компетентності, забезпечує засвоєння дітьми моделей соціально прийнятної поведінки, сприяє розвитку відповідальності, бережливості та раціонального ставлення до матеріальних ресурсів.

Одним із показників сформованої фінансової грамотності є наявність у дитини первинного фінансово-соціального досвіду – здатності розуміти значення грошей, ціну товарів, дотримуватися морально-етичних норм у процесі економічної взаємодії. Цей досвід формується у дитини через спостереження за поведінкою дорослих, наслідування, спілкування з однолітками, участь у рольових іграх та інших побутових ситуаціях, пов'язаних із грошима.

На початковому етапі фінансова соціалізація відбувається природним шляхом – у сім'ї, у побутовій діяльності, у грі. Однак лише спеціально організований освітній процес забезпечує цілеспрямоване формування

фінансової грамотності, яке стає основою для розвитку соціальної та економічної компетентності в подальшому навчанні. Саме тому в шкільному віці закладаються основи майбутнього економічного мислення, здатність орієнтуватися в елементарних фінансових ситуаціях та застосовувати набуті знання у повсякденному житті.

Враховуючи зазначене, констатувальний етап експериментального дослідження складався з таких етапів:

1. Ознайомлення з групами дітей середнього шкільного віку із нормотиповим розвитком та з порушеннями інтелекту.
2. Визначення рівня первинного фінансового досвіду як базового компонента фінансової грамотності в обох групах дітей.
3. Ознайомлення з експериментальною групою дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, вивчення рівня їхніх знань, умінь, навичок, індивідуальних можливостей і пізнавальної активності за адаптованою методикою А. Біне – Т. Сімона (у варіанті Л. Термена).
4. Вивчення досвіду педагогів, які безпосередньо працюють з дітьми з інтелектуальними порушеннями, для забезпечення одного з ключових факторів педагогічного експерименту – мотиваційного компонента діяльності на основі співпраці дитини з дослідником.
5. Розроблення анкетування для визначення фінансової активності та емоційної готовності учнів як базових складових фінансової грамотності.
6. Визначення вихідних даних рівня фінансової активності та емоційної готовності дітей експериментальної групи.
7. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.
8. Застосування статистичних методів для інтерпретації отриманих результатів.

Проведення експерименту ґрунтувалося на вивчених і узагальнених психолого-педагогічних засадах формування фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями, а також на принципах гуманістичної

педагогіки, особистісно орієнтованого підходу та активного залучення учнів до практичної діяльності.

Дослідження проводилося на базі КЗ ЛОР «БП НРЦ Святого Миколая» (смт. Брюховичі). Для порівняльного аналізу було також використано анкетні дані групи дітей із нормотиповим розвитком із середньої загальноосвітньої школа № 41 м. Львова.

У дослідженні брали участь діти віком від 11 до 17 років (5-10 класи). На етапі експериментально-психологічного дослідження визначалися рівень інтелектуального розвитку за адаптованою методикою А. Біне – Т. Сімона (у варіанті Л. Термена) (Додаток А), фінансової обізнаності та практичних навичок, пов'язаних із розумінням грошових операцій і побутових фінансових ситуацій (Додаток Б). Головним завданням експериментальної частини дослідження було практичне підтвердження ефективності впровадження шляхів формування фінансової грамотності та перевірка їх результативності шляхом визначення рівня фінансової грамотності учнів.

Під час проведення дослідження використовувався комплекс загальнонаукових, психолого-педагогічних і емпіричних методів: спостереження, інтерв'ю, анкетування, аналіз педагогічної документації, вивчення продуктів діяльності учнів. Також здійснювалося систематичне спостереження за участю дітей у фінансових іграх та побутових ситуаціях, що дозволило оцінити сформованість практичних умінь і рівень самостійності.

В результаті аналізу проведеного анкетування серед педагогів з'ясовано такі питання, зокрема: чи потрібно вивчати основи фінансової грамотності у спеціальній школі, чи потрібно знайомити дітей з елементарними соціально-економічними термінами, чи потрібно дітей базової школи з інтелектуальними порушеннями знайомити з грошима, чи потрібно вчити дітей бути ощадливими (Додаток В). Заключним було питання: «Чи потрібно залучати дітей шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку до

соціально-економічної взаємодії», на яке ствердно відповіли 96% опитаних педагогів.

Внаслідок аналізу результатів анкетування серед педагогів закладу з'ясовано, що 92% опитаних вважають за необхідне впроваджувати елементи фінансової грамотності у навчальний процес спеціальних закладів. 96% педагогів підтримали ідею залучення дітей з інтелектуальними порушеннями до участі у фінансово-ігрових ситуаціях, спрямованих на розвиток практичних навичок користування грошима, уміння планувати витрати та дотримуватися ощадливості.

Аналіз опитувань батьків також засвідчив високий рівень зацікавленості у формуванні фінансової грамотності дітей (Додаток Г). Вони позитивно оцінюють роль школи у розвитку вміння дітей орієнтуватися у фінансових ситуаціях, розуміти ціну речей, ощадливо ставитися до грошей та зважено робити вибір.

Отримані результати підтверджують актуальність упровадження шляхів, що забезпечують формування фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями у закладах спеціальної освіти, зокрема у КЗ ЛОР «БП НРЦ Святого Миколая». Це створює підґрунтя для ефективного розвитку життєвої компетентності, соціальної адаптації та самостійності дітей у майбутньому.

Оцінювання рівня сформованості фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями є важливою складовою педагогічного моніторингу їхньої життєвої компетентності та соціальної адаптації. Визначення критеріїв і показників має базуватися на врахуванні особливостей пізнавальної діяльності, обмежень у мисленні та мовленні, здатності до узагальнення знань і застосування їх у практичних ситуаціях.

У працях В. Андрійчук (2021), Н. Бахмат (2021), Б. Приходько (2014) обґрунтовано, що фінансова грамотність є невід'ємною складовою життєвої компетентності особистості, яка формується у процесі цілеспрямованого навчання та соціального досвіду. Дослідники розглядають фінансову

грамотність не лише як систему знань про гроші, бюджет чи банківські операції, а як інтегративну якість, що поєднує знання, практичні вміння, емоційно-ціннісне ставлення до фінансів і здатність застосовувати ці знання у реальних життєвих ситуаціях.

Зокрема, В. Загривий (1999) визначає фінансову грамотність як компонент загальної компетентності, спрямований на формування здатності особистості приймати обґрунтовані фінансові рішення в умовах щоденного життя. Автор підкреслює, що фінансово грамотна особа вміє орієнтуватися у базових економічних поняттях, оцінювати власні потреби й можливості, а також здійснювати вибір, ґрунтуючись на принципах раціональності та відповідальності.

В. Товстоган (2013) наголошує, що фінансова грамотність тісно пов'язана з процесом економічної соціалізації школяра. На його думку, вона формується через засвоєння соціальних норм і цінностей, пов'язаних із грошима, працею, споживанням та заощадженням. Таким чином, фінансова грамотність виконує функцію соціального орієнтира, який допомагає дитині розуміти закономірності економічного життя та будувати відповідальну поведінку у сфері фінансів.

Сгоричева С., Онищенко А. (2023) розглядають фінансову грамотність у контексті фінансової інклюзії як здатність людини ефективно використовувати фінансові знання для досягнення власного добробуту.

Науковці виділяють три основні компоненти її сформованості:

- когнітивний, який охоплює знання про гроші, доходи, витрати, заощадження, кредитування тощо;
- діяльнісний, що відображає практичні навички розпорядження коштами, планування бюджету та прийняття фінансових рішень;
- емоційно-ціннісний, який характеризує ставлення до грошей, ощадливість, відповідальність і готовність діяти морально у фінансовій сфері.

Отже, наукові підходи вказаних авторів дозволяють розглядати фінансову грамотність як багатокomпонентне утворення, у якому знання, уміння і цінності взаємодіють, забезпечуючи розвиток у дітей практичної готовності до самостійного життя, соціальної адаптації та прийняття обґрунтованих фінансових рішень.

На основі аналізу літератури нами визначено критерії та показники сформованості фінансової грамотності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями (табл. 2.1.)

Таблиця 2.1.

Критерії та показники сформованості фінансової грамотності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями

Критерій	Зміст критерію	Показники сформованості
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> – усвідомлення елементарних фінансових понять, знання про гроші, працю, ціну та цінність речей – розуміє призначення грошей; 	<ul style="list-style-type: none"> – розрізняє види грошей (монети, купюри, картка); – знає, що гроші потрібно заробляти працею; – розуміє поняття «ціна», «економія», «покупка».
Діяльнісно-практичний	<ul style="list-style-type: none"> – здатність застосовувати знання у типових життєвих ситуаціях; – уміє виконати просту покупку; 	<ul style="list-style-type: none"> – уміє виконати просту покупку; – розрізняє номінали грошей; – може співвіднести ціну з наявною сумою; – бере участь у рольових іграх фінансового змісту («магазин», «банк»); – уміє планувати прості витрати.

Продовження таблиці 2.1.

Емоційно-ціннісний	Ставлення до грошей як до результату праці, усвідомлення необхідності ощадності	<ul style="list-style-type: none"> – виявляє бережливість; – розуміє важливість розумного витрачання; – виявляє позитивне ставлення до праці; – проявляє задоволення від правильних фінансових дій.
Соціально-комунікативний	Вміння взаємодіяти з іншими у фінансових ситуаціях	<ul style="list-style-type: none"> – звертається до продавця або дорослого при купівлі; – може попросити допомогу у складній ситуації; – обговорює покупки з однолітками; – поводить себе ввічливо під час фінансових дій.
Адаптивно-життєвий	Готовність до самостійного використання фінансових знань у житті	<ul style="list-style-type: none"> – самостійно купує необхідні речі; – зберігає гроші у безпечному місці; – орієнтується в понятті «зеконотити»; – знає, як діяти при втраті грошей чи картки.

Для визначення рівня сформованості фінансової грамотності доцільно виокремити три рівні:

Високий рівень – дитина свідомо застосовує фінансові знання, планує витрати, діє самостійно;

Середній рівень – виконує фінансові дії з допомогою педагога або під його контролем;

Низький рівень – має фрагментарні уявлення про гроші, діє лише за зразком.

Запропонована система критеріїв та показників відповідає сучасним підходам до оцінювання життєвої компетентності дітей з інтелектуальними порушеннями, а також принципам компетентнісного підходу. Вона дозволяє об'єктивно оцінити рівень фінансової грамотності, розробити індивідуальні

стратегії навчання та забезпечити більш успішну соціальну інтеграцію учнів з особливими освітніми потребами.

Для виявлення первинного рівня фінансової грамотності дітей шкільного віку було запропоновано три завдання:

Завдання 1. Гра «Крамниця»

Діти за вказівкою педагога викладають шлях до установи для того, щоб здійснити покупку. Педагог пропонує назвати установи, в яких можна здійснювати дані покупки (продукти, одяг, ліки, іграшки).

Завдання 2. Фінансове доміно

Дітям пропонується взяти по 4 картки та виставити їх згідно тематики та аргументувати свій вибір.

Завдання 3. Фінансові пазли

Дітям пропонуються великі картки з зображенням людей різних професій та маленькі картки із зображенням знарядь праці для кожної професії. Діти спочатку вибирають велику картку, а потім підбирають маленькі, пояснюючи свій вибір та розповідають, до якої послуги відноситься.

Інтерпретація результатів. Якщо із п'яти запитань з кожного завдання, на чотири дано правильну відповідь, то можна вважати рівень оптимальним, 2-3 правильні відповіді – ситуативний рівень, лише одна – мінімальний.

Для з'ясування первинного рівня сформованості соціально-економічного досвіду дітей шкільного віку з нормотиповим розвитком та інтелектуальними порушеннями розвитку було проведено кластерний аналіз: оскільки оцінювання критеріїв відбувалося за різними шкалами, ми не могли визначити загальний рівень за допомогою знаходження середньоарифметичного числа. Після кластерного аналізу дітей було розподілено за трьома кластерами відповідно до трьох рівнів: мінімальний рівень, ситуативний та оптимальний.

На основі проведеного первинного констатувального дослідження, порівнюючи рівні фінансової грамотності учнів 5-10 класів із нормотиповим

розвитком (група 25 дітей) та з порушеннями інтелектуального розвитку (група 19 дітей), де набуття фінансової компетентності не забезпечено окремо відведеним навчальним предметом, виявлено істотні відмінності рівнів фінансової грамотності. Розподілення відбулось наступним чином: у дітей з нормотиповим розвитком мінімальний рівень було виявлено 8% дітей, ситуативний – у 56%, оптимальний – у 36% дітей; у дітей із порушенням інтелектуального розвитку мінімальний рівень було виявлено в 58% дітей, ситуативний – у 42%, оптимальний – у 0% дітей. Дані відображено у діаграмах Рис. 1 та Рис. 2:

Рис. 1 Рівень фінансової грамотності дітей шкільного віку з нормотиповим розвитком

Рис. 2 Рівень фінансової грамотності дітей шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку

Дані діаграм засвідчують, що для формування фінансової грамотності у дітей шкільного віку необхідний системний та чітко спланований підхід, що передбачає введення навчальної дисципліни соціально-економічного спрямування як у закладах загальної освіти так і у спеціальних. Особливо гострою є необхідність введення окремого предмету для дітей із інтелектуальними порушеннями, адже, як бачимо з діаграм, їх первинний фінансовий досвід є значно нижчим, що зумовлено особливостями їхнього психофізичного розвитку, а відтак, соціально-економічна адаптація проходить набагато повільніше.

Аналіз результатів констатувального етапу дослідження переконливо засвідчує, що формування фінансової грамотності є невід'ємною складовою життєвої компетентності дітей шкільного віку, зокрема тих, які мають порушення інтелектуального розвитку. У сучасних соціально-економічних умовах дитина щоденно стикається з елементарними фінансовими поняттями, однак природного побутового досвіду недостатньо для усвідомленого оволодіння фінансово-соціальною поведінкою. Саме тому спеціально організований освітній процес відіграє ключову роль у цілеспрямованому формуванні фінансової грамотності.

Отримані дані свідчать про істотні відмінності між дітьми з нормотиповим розвитком та учнями з інтелектуальними порушеннями. У дітей із нормальним розвитком спостерігається значно вищий рівень сформованості первинного фінансового досвіду, тоді як в учнів з порушеннями інтелекту оптимальний рівень узагалі не зафіксовано. Понад половина таких дітей демонструє мінімальний рівень фінансової компетентності, що свідчить про низьку здатність орієнтуватися у простих побутових фінансових ситуаціях та потребу в систематичному навчальному впливі.

Водночас опитування педагогів і батьків підтверджують високу актуальність та суспільний запит на впровадження елементів фінансової грамотності у навчальний процес. Понад 90% педагогів вважають

необхідним навчати дітей з інтелектуальними порушеннями основам фінансової грамотності, залучати їх до фінансових рольових ігор, навчати ощадливості та відповідальності. Батьки також демонструють зацікавленість у тому, щоб діти вчилися орієнтуватися у фінансових ситуаціях, розуміли ціну речей і приймали обдумані рішення.

Порівняльний аналіз рівнів фінансової грамотності, результати кластеризації та інтерпретація первинних завдань засвідчують, що без цілеспрямованої педагогічної підтримки діти з інтелектуальними порушеннями суттєво відстають у формуванні фінансово-соціального досвіду. Це підтверджує нагальну потребу розроблення спеціальних методик, упровадження навчальних дисциплін соціально-економічного спрямування та створення умов для регулярної практичної діяльності дітей у фінансових ситуаціях.

Отже, результати констатувального етапу дослідження доводять, що фінансова грамотність є важливим компонентом життєвої компетентності; діти з інтелектуальними порушеннями потребують спеціально організованого педагогічного супроводу; система критеріїв і показників дозволяє об'єктивно оцінити рівень фінансової компетентності; упровадження навчальної дисципліни чи спеціальних програм є необхідною умовою соціальної адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями.

Таким чином, отримані дані формують наукове підґрунтя для подальшої розробки й реалізації корекційно-розвивальних технологій, спрямованих на підвищення рівня фінансової грамотності та забезпечення успішної соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

2.2. Шляхи розвитку фінансової грамотності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями

Математика, як навчальна дисципліна, має потужний потенціал для розвитку логічного мислення, навичок аналізу, порівняння, класифікації, що є основою для формування фінансової грамотності. Одним із важливих аспектів фінансової грамотності є вміння працювати з грошима: розпізнавати купюри та монети, здійснювати прості розрахунки, визначати залишок, планувати витрати. Ці навички можуть бути ефективно сформовані на уроках математики через практичні завдання, моделювання життєвих ситуацій, використання наочності та дидактичних ігор.

Одним із ефективних засобів розвитку фінансової грамотності є використання навчальних задач про гроші, які моделюють життєві ситуації, пов'язані з купівлею, продажем, плануванням бюджету та оцінкою вартості товарів і послуг.

Задачі про гроші дозволяють учням:

- усвідомити взаємозв'язок між ціною, кількістю та загальною вартістю;
- навчитися обчислювати загальну вартість товарів, враховуючи знижки, податки та додаткові витрати;
- планувати витрати в межах заданого бюджету, розподіляючи ресурси відповідно до потреб і пріоритетів;
- приймати рішення щодо доцільності покупки, аналізуючи співвідношення ціни та якості;
- розвивати навички порівняння цін, пошуку вигідних пропозицій, використання акцій та програм лояльності;
- формувати критичне мислення щодо споживчих звичок, впливу реклами та маркетингових стратегій;
- ознайомитися з базовими поняттями фінансового планування, такими як доходи, витрати, заощадження, інвестиції;

– розвивати навички ведення обліку витрат, складання чеків, рахунків та фінансових звітів.

Використання задач про гроші в освітньому процесі сприяє інтеграції математичних знань із практичними життєвими ситуаціями, що підвищує мотивацію учнів до навчання та забезпечує глибше розуміння фінансових процесів. Такі задачі можуть бути адаптовані до вікових особливостей учнів, включати елементи гри, проєктної діяльності або групової роботи, що робить навчання більш цікавим і ефективним.

Розпочинаємо знайомство з фінансами з основ, таких як розпізнавання монет та купюр та набуття усвідомлених практичних обчислювальних навичок. Наприклад, під час вивчення теми «Додавання і віднімання в межах 10» учням можна запропонувати розв'язувати задачі, пов'язані з купівлею товарів у магазині, обчисленням суми, порівнянням цін. Наведемо приклади кількох видів завдань із багаторазового зошита «Рахуємо гроші. Частина I. Рахуємо в межах 10».

- З'єднай купюри однакової вартості
- Знайди та обведи монету найменшої (найбільшої) вартості
- Знайди та обведи купюру найменшої (найбільшої) вартості
- Якою монетою можна оплатити за покупку
- Скільки грошей в гаманці?
- Які іграшки можна придбати на дану суму:
- «Обчисли решту»
- Розрахуйся за кекс.

Такі завдання не лише закріплюють математичні знання, а й формують елементарні фінансові навички.

Потужним інструментом формування практичних навичок обчислення вартості товарів і послуг, розвитку критичного мислення та вміння приймати обґрунтовані фінансові рішення є розв'язування текстових задач про гроші є. Вони допомагають учням усвідомити взаємозв'язок між ціною, кількістю та загальною вартістю, навчають планувати витрати в межах заданого бюджету,

формують навички порівняння цін і пошуку вигідних пропозицій, а також ознайомлюють із поняттями знижок, акцій, податків і заощаджень.

Використання задач про гроші у навчальному процесі дозволяє інтегрувати математичні знання з реальними життєвими ситуаціями. Наприклад, задача про покупку товарів: у магазині яблука коштують 18 грн/кг, апельсини – 25 грн/кг. Скільки коштуватиме 2 кг яблук і 1,5 кг апельсинів? Це розвиває навичку обчислення вартості. У задачі про бюджетне планування: учень має 200 грн і хоче купити зошити (12 грн/шт), ручки (8 грн/шт) і пенал (65 грн). Потрібно визначити, скільки зошитів і ручок можна купити, щоб вистачило на пенал. Задача про порівняння цін: набір фарб у першому магазині коштує 120 грн, у другому – 105 грн, але з доставкою 20 грн. Учень аналізує, де вигідніше купити. У задачі про знижки та акції: акція «Купи два – третій безкоштовно», один блокнот коштує 45 грн. Потрібно визначити, скільки заплатиш за три блокноти. Задача про щомісячні витрати: стипендія – 1500 грн, витрати – харчування 600 грн, проїзд 300 грн, мобільний зв'язок 250 грн. Учень обчислює, скільки залишиться. Методичні рекомендації передбачають адаптацію задач до інтелектуальних особливостей учнів, використання елементів гри, проєктної діяльності та групової роботи. Важливо створювати умови для самостійного аналізу та обговорення фінансових рішень, а також інтегрувати задачі про гроші в міжпредметні зв'язки – математику, економіку, громадянську освіту.

Навчатися через дії, експерименти та симуляції дозволяють учням цифрові інструменти – інтерактивні тренажери. У контексті фінансової освіти вони виступають як платформи для практичного засвоєння знань, формування навичок і розвитку мислення. Їх використання базується на низці педагогічних принципів. Принцип діяльнісного підходу передбачає, що учень не просто сприймає інформацію, а активно діє, приймає рішення, аналізує наслідки. Принцип наочності реалізується через графіки, таблиці та візуалізації, які допомагають краще зрозуміти фінансові процеси. Принцип індивідуалізації дає змогу кожному учню працювати у власному темпі,

обирає рівень складності та повторювати матеріал. Принцип мотивації реалізується через ігрові елементи, бали, рівні та зворотний зв'язок, що стимулює інтерес до навчання. У освітньому процесі інтерактивні тренажери можуть застосовуватись у різних форматах. Наприклад, на уроці математики з теми «проценти, знижки, податки» учні можуть використовувати тренажер для розрахунку вартості товару зі знижкою та обирати найвигіднішу пропозицію серед кількох варіантів. На уроці громадянської освіти з теми «особистий бюджет» учні моделюють щомісячний бюджет, розподіляючи кошти на потреби, заощадження та дозволя. У позакласній діяльності інтерактивні тренажери можуть бути частиною командної гри, наприклад «Фінансовий лабіринт» або «Шкільний ярмарок», де учні заробляють, витрачають та інвестують віртуальні кошти. Застосування таких тренажерів сприяє підвищенню рівня засвоєння матеріалу, розвитку практичних навичок управління коштами, формуванню відповідального ставлення до фінансів, покращенню комунікативних і соціальних навичок, а також зростанню мотивації до навчання через ігрові механіки. Для реалізації інтерактивного навчання доцільно використовувати такі інструменти, як Faino.school, Childdevelop.com.ua, Wordwall, LearningApps, Kahoot – для створення вікторин, тестів та інтерактивних вправ; симулятори типу «Бюджет сім'ї», «Фінансовий лабіринт», «Гра про заощадження»; ресурси Національного банку України – освітні відео та тренажери для шкіл; а також українські платформи На урок і Всеосвіта з готовими інтерактивними матеріалами.

Унікальні умови для формування підприємницьких навичок в учнів створює міжпредметна інтеграція трудового навчання та математики. У процесі виготовлення виробів на уроках трудового навчання та подальшого обчислення їх собівартості на уроках математики учні не лише розвивають практичні вміння, а й набувають фінансової грамотності, економічного мислення та навичок планування. На уроках трудового навчання учні виготовляють різноманітні вироби: вітальні листівки, іграшки, обереги, сувеніри, декоративні предмети, свічки, мініатюри, прикраси. У процесі

роботи вони обирають дизайн виробу, планують етапи виготовлення, добирають матеріали, фіксують витрати на сировину, інструменти, упаковку, ведуть умовний облік часу та трудових ресурсів. На уроках математики учні працюють з реальними даними, отриманими під час трудового навчання: складають таблиці витрат, обчислюють загальну собівартість виробу, визначають ціну реалізації з урахуванням бажаного прибутку, аналізують рентабельність, порівнюють варіанти виготовлення (ручна праця чи автоматизація), моделюють фінансові стратегії для міні-бізнесу. Таблиця витрат може містити різні дані. Завдяки такій інтеграції учні розуміють реальну цінність праці та ресурсів, навчаються планувати витрати та доходи, формують навички ціноутворення, розвивають логічне та критичне мислення, отримують досвід міні-підприємництва, підвищують мотивацію до навчання через практичну значущість завдань. Формати реалізації включають групові проєкти (виготовлення виробів для шкільного ярмарку), індивідуальні завдання (створення виробу та розрахунок його собівартості), інтегровані уроки (спільне проведення занять учителями трудового навчання та математики), позакласні заходи (конкурси «Мій виріб – моя ідея», «Шкільний бізнес-проєкт»), а також можливість реалізації через створення саціального шкільного підприємства. Практична частина спрямована на формування підприємницьких навичок через обчислення собівартості виробу. Мета практичного блоку – сформувати в учнів базові підприємницькі навички шляхом розрахунку собівартості виробу, аналізу витрат, визначення ціни реалізації та прогнозування прибутку, навчити учнів приймати обґрунтовані фінансові рішення в умовах моделювання реального виробничого процесу. Етапи практичного завдання включають: вибір виробу (блокнот, свічка, браслет, екторбинка, сувенір, листівка), аналіз витрат (сировина, інструменти, упаковка, електроенергія, оплата праці, транспорт), розрахунок собівартості (наприклад: матеріали – 25 грн, упаковка – 5 грн, електроенергія – 3 грн, оплата праці – 10 грн, транспорт – 2 грн, загальна собівартість – 45 грн), визначення ціни реалізації (наприклад: ціна – 60 грн,

прибуток – 15 грн), аналіз рентабельності (формула: рентабельність = (прибуток / собівартість) × 100%, у прикладі – 33,3%), презентація результатів (виріб, фінансові розрахунки, обґрунтування ціни, можливості масштабування виробництва). Після виконання практичного завдання учні розуміють структуру собівартості, вміють аналізувати витрати та планувати бюджет, здатні обґрунтовано формувати ціну, набувають досвіду підприємницького мислення, розвивають навички командної роботи, презентації, фінансової грамотності.

Для ефективного засвоєння вмінь розраховувати собівартість виробу доцільно використовувати сучасні цифрові інструменти, які сприяють точності обчислень, візуалізації даних та інтерактивному навчанню. Зокрема, Google Sheets або Excel дозволяють створювати таблиці витрат, автоматизувати фінансові розрахунки та аналізувати рентабельність виробів. Canva та Figma допомагають учням творчо оформити презентації своїх проєктів, демонструючи не лише естетичну привабливість, а й економічну доцільність виробу. Для інтерактивного закріплення понять «собівартість», «прибуток», «рентабельність» доцільно використовувати платформи Wordwall та LearningApps, які дають змогу створювати ігрові вправи, тести та симуляції, що підвищують мотивацію та якість засвоєння матеріалу.

Формування життєвих (зокрема фінансових і споживчих) навичок школярів із порушеннями інтелектуального розвитку передбачає створення у закладі освіти умов і ситуацій подвійної природи: життєвих – для дитини, та дидактичних – для педагога. Такі ситуації актуалізують потребу в оволодінні й практичному закріпленні способів розв’язання типових життєвих завдань у межах вікових можливостей школяра з ООП (Миронова, Гаврилов, Матвеева, 2010). Відповідно до ідей НУШ, провідним механізмом виступає ігрова діяльність, оскільки рольова гра є природним тренінгом поведінки: у грі діти пізнають, моделюють і прогнозують діяльність дорослих, яка у звичайних умовах поки що недоступна.

На сучасному етапі становлення фінансової та споживчої культури ефективними є дидактичні, ситуативні, інтерактивні сюжетно-рольові та ділові ігри, що пов'язують навчальну діяльність із особистим досвідом дитини. Такі ігри забезпечують: спостереження за простими соціально-економічними процесами, виконання ролей (покупець, продавець, касир, клієнт банку), участь в елементарних економічних взаємозв'язках (обмін, купівля-продаж). Важливо, що гра переводить реальну ситуацію в уявну і навпаки, створюючи безпечний майданчик для відпрацювання практик, розвитку морально-економічних якостей, збагачення первинного досвіду та підвищення соціально-економічної активності.

У процесі гри одночасно формуються знання фінансової сфери й ціннісні ставлення (ощадливість, відповідальність, чесність, повага до правил). Саме ціннісно-мотиваційний компонент стає «призмою», крізь яку дитина оцінює соціально-економічні явища, інтерпретує досвід і вибудовує поведінку. Тому сюжети мають бути максимально наближеними до інтересів і повсякденних ситуацій (магазин, транспорт, кафе, банк), із можливістю перемикання перспектив (покупець↔продавець; касир↔клієнт банку). Педагог виконує роль фасилітатора, а не «ведучого», залишаючи простір для помилок, самокорекції й рефлексії учнів.

Доцільно не мінімізувати суперечності: розгляд конфліктних морально-економічних колізій (черга, псування речей, суперечки за іграшку, відмова виконати обов'язки) сприяє вихованню морально-економічних якостей і перенесенню норм поведінки з гри у реальність. Навчання має інтегруватися з іншими напрямками освітнього процесу, підсилюючи міжпредметні зв'язки.

Етапи впровадження ігор соціально-економічної спрямованості:

Етап 1. Дидактичні ігри (базові поняття і терміни)

Етап 2. Ситуативні ігри (моделі поведінки й вибору).

Етап 3. Сюжетно-рольові ігри (діяльнісно-творчий рівень).

Етап 1. Дидактичні ігри (базові поняття і терміни). Мета – введення термінології та категорій і закріплення елементарних уявлень:

- ознайомлення з поняттями: економіка, бюджет, ціна, гроші, товар, вартість, банк, кредит, відсоток, дохід, збиток, власність, прибуток, конкуренція, ярмарок тощо;
- формування опозицій: дорожче–дешевше, вигідно–невигідно, виграв–програв, обмінював;
- знайомство з професіями (менеджер, підприємець, бухгалтер, фінансист, фермер тощо);
- закріплення категорій праці (предмети, результати, індивідуальна/колективна праця).

Паралельно виховується ідеал ощадливого, бережливого господаря; опановуються правила чесної гри та культура програшу.

Етап 2. Ситуативні ігри (моделі поведінки й вибору). Мета – закріплення способів соціально-економічної поведінки у типових побутових ситуаціях; розвиток умінь планувати, співпрацювати, оцінювати ризики та альтернативи. Зміст роботи:

- включення до програми інтелектуальних завдань соціально-економічної спрямованості;
- систематичне проведення дидактичних і ситуативних ігор для збагачення словника та репертуару поведінкових стратегій;
- розширення переліку життєвих ролей і закріплення термінологічної підтримки.

Типи ситуативних ігор:

- гра-альтернатива – пошук компромісу/оптимального виходу в економічній дилемі;
- гра активного включення – кожен учасник не лише обговорює, а й розігрує ситуацію, знаходячи правильне рішення;
- гра-експеримент – вироблення рішень методом спроб і помилок з подальшим узагальненням висновків.

Етап 3. Сюжетно-рольові ігри (діяльнісно-творчий рівень). Мета – поглиблення досвіду дій у різних соціально-економічних ситуаціях,

моделювання простих процесів: купівля-продаж, виробництво й збут. Зміст: проведення ситуативних і рольових ігор для відпрацювання адекватних способів поведінки; систематичні заняття з розширення словника і форм соціально-економічної поведінки. Приклади сюжетів: «Супермаркет», «Крамниця», «Базар», «Банк», «Кафе», «Салон краси», «Ветеринарна клініка»

бізнес-гра «Кешбек» (навчння користуватись фінансовими послугами та продуктами) тощо. Паралельно застосовуються форми за Д. Ельконіним та ігри соціально-економічної тематики: гра-презентація, театралізація, гра-стратегія (Смолянко, Єсипчук, 2024).

Гра-презентація: представлення власного «бізнес-проєкту» (назва, реклама, ролі, обов'язки, команда).

Театралізація: повторення способів поведінки за сценаріями («Відвідування крамниці», «Мандрівка потягом», «Купівля квитка», «Відвідування кафе»). Глядачі можуть втручатися у хід гри, знаходити помилки, пропонувати альтернативи; далі – рефлексія і зміна ролей.

Гра-стратегія: розв'язання реальної проблеми з інтригою («Раціональна покупка», «Робимо покупку»). Умови: здатність передбачати наслідки, планувати дії, знаходити нестандартні рішення.

Ключові умови якості ігрового навчання:

- Розподіл ролей – за участі дітей під фасилітацією педагога; перехід від емоційного вибору до обґрунтованого.
- Правила гри – бажано спільно вироблені; саме такі легше інтеріоризуються і переносяться у реальне життя.
- Орієнтація на результат – кожна гра має містити мету, підсумок і післядію (обговорення, узагальнення, перенос у побут).

Сюжетно-рольові ігри соціально-економічної спрямованості:

- створюють позитивну освітню площину для формування первинного економічного досвіду та активності;

- розвивають особистісні якості, потрібні для простих соціально-економічних взаємин (ініціативність, наполегливість, толерантність, волева регуляція);
- забезпечують системність і наступність у плануванні змісту та логіці подання завдань.

За умови комплексного підходу (знання + навички + цінності + досвід) у молодших школярів із порушеннями інтелектуального розвитку підвищується інтерес до соціально-економічної сфери, формується вміння ставити запитання, аргументувати відповіді, уживати економічну лексику в активному мовленні, поєднувати лідерство з толерантністю, запобігати конфліктам і підтримувати позитивний емоційний фон спільної діяльності. Відтак досягається достатній рівень соціально-економічної компетентності, необхідний для подальшої соціальної адаптації та життєвої самостійності дитини.

Популяризація системного заощадження в школі, зокрема серед дітей з інтелектуальними порушеннями, спирається на уявлення про ощадність як економічно значиму якість особистості, що проявляється у дбайливому ставленні до природи, речей і матеріальних благ. У працях Смолянко Ю. та Єсипчук М. (2024) окреслено важливість виховання ощадливості через повсякденні практики догляду за речами (книгами, іграшками тощо) та усвідомлення цінності праці.

О. Черешнюк (2017) розглядає економічну культуру ощадності як спосіб, форму і результат діяльності людей у процесах виробництва, обміну, розподілу й споживання матеріальних і духовних благ; її своєрідність полягає у синтезі матеріального й духовного, що формує цілісність економічної системи та способу життя особистості. Водночас зазначені дослідження здебільшого не набували характеру системної соціально-економічної освіти для молодших школярів.

Ідею виховання бережливого ставлення до матеріальних цінностей послідовно обґрунтовував В. Сухомлинський (1977),

наголошуючи, що шлях до внутрішньої дисциплінованості та суспільної відповідальності проходить через переживання дитиною цінності спільного вже змалку: «...нехай у роки дитинства що-небудь суспільне стане для неї дорогим...». Такий підхід поєднує уміння зберігати необхідні речі для себе й для інших без формування залежності від речей. Науковці підкреслюють необхідність єдності сімейного та шкільного виховання: дбайливе ставлення до речей ефективно формується у поєднанні з трудовим вихованням, привчанням до порядку та відповідальності за збереження результатів праці (Смолянко, Єсипчук, 2024).

На думку М. Фортуні та З. Бондаренко (2024), формування звички дбайливого ставлення до предметів навчальної діяльності має здійснюватися у двох взаємопов'язаних напрямках: збагачення знань і набуття практичного досвіду поведінки. Показниками сформованості бережливості є: первинне усвідомлення того, що в кожному річ «вкладено працю», використання речей за функціональним призначенням, наявність навичок догляду, своєчасне приведення у порядок за допомогою дорослих, небайдуже ставлення до фактів пошкодження. В умовах обмеженості ресурсів бережливе ставлення до довкілля виступає необхідною передумовою майбутнього задоволення потреб дитини (Жадан, 2011). У цьому контексті доцільно змалку формувати екологічно відповідальні практики (сортування відходів, повторне використання речей, ощадливе споживання енергії), що поєднують економію коштів із турботою про довкілля.

Комплексні програми альтернативної освіти (зокрема вальдорфського спрямування) описують профіль ощадливої особистості так: дбайливе ставлення до власних речей і предметів гігієни, дотримання правил використання та зберігання, освоєння різних способів економії часу/ресурсів для створення комфортного середовища; елементи саморегуляції в побуті (нескладний ремонт книжок, іграшок); уявлення про ощадливе ведення домашнього господарства; здатність до вікововідповідного планування сімейних потреб із пріоритизацією першочергових витрат (наприклад, ліки

для хворого, розваги). Для дітей з інтелектуальними порушеннями ці орієнтири мають реалізовуватися через поетапні, наочні, повторювані дії: складання простого «бюджету бажань», копілка-накопичувач, планування покупок за списком, «ремонтний куточок», екопрактики в класі.

У межах вивчення проблеми проведено опитування 19 батьків учнів 5-10 класів школярів з порушеннями інтелектуального розвитку (експериментальна група). Лише 10,5 % респондентів зазначили, що залучають дитину до розподілу сімейного бюджету. Щодо бережливого ставлення до речей та іграшок, відповіді розподілилися майже порівну: 47 % – «так, привчаємо», 53 % – «ні». Отримані дані свідчать про дефіцит системних практик у сім'ях і підтверджують потребу в шкільно-сімейних програмах популяризації заощадження (спільні правила користування речами, «сімейні бюджети вихідного дня», мікропроекти з відкладеним результатом).

Для перетворення ощадності на стійку поведінкову звичку доцільно:

- інтегрувати міні-проекти заощадження (мета → план → накопичення → придбання → рефлексія результату);
- впроваджувати ігрові модулі «Раціональна покупка», «Порівняй і заощади», «Ремонт замість придбання» з чіткими візуальними алгоритмами дій;
- організувати класні екопрактики (сортування, повторне використання матеріалів) як щоденні рутини з підрахунком «зеконормлених» ресурсів;
- налагодити педагогічно керовану взаємодію з родиною: чек-листи для дому, «бюджетні» сімейні завдання, спільні обговорення пріоритетів витрат;
- забезпечити позитивне підкріплення (бейджі, «щоденник ощадливості», міні-виставки «Другий шанс речей»).

Популяризація системного заощадження для дітей з інтелектуальними порушеннями має будуватися на єдності ціннісного,

знаннєвого й діяльнїсного компонентів. Ощадливїсть як риса фїнансової та споживчої культури формується через спїльнї дїї школи й сїм'ї, поетапну організацію практик і рефлексію досягнутих результатів. Це забезпечує поступове становлення соціально-економічної компетентності та підвищує життєву самостійність дитини.

Участь у кампанії з платіжної безпеки та освітніх ініціативах Junior Achievement Ukraine у межах Всесвітнього тижня грошей (Global Money Week) а також інформаційних кампаніях #ШахрайГудбай є важливим кроком у формуванні фінансової грамотності та платіжної безпеки серед учнівської молоді. Global Money Week – це міжнародна освітня кампанія, яка щороку об'єднує мільйони дітей і молоді з понад 170 країн світу з метою підвищення обізнаності про фінанси, заощадження, бюджетування, підприємництво та безпечне поводження з грошима. В Україні ця ініціатива активно підтримується Національним банком України, громадськими організаціями та освітніми платформами, серед яких особливе місце займає Junior Achievement Ukraine – представництво глобальної мережі, що реалізує програми з економічної освіти, підприємництва та кар'єрного розвитку.

Кампанія з платіжної безпеки спрямована на ознайомлення учнів з основами безпечного використання платіжних карток, онлайн-банкінгу, цифрових гаманців та інших фінансових інструментів. У рамках кампанії проводяться інтерактивні уроки, тренінги, вікторини, рольові ігри, під час яких учні вчаться розпізнавати фінансові шахрайства, захищати свої персональні дані, створювати надійні паролі та відповідально користуватися електронними засобами платежу. Такі заходи формують у дітей навички цифрової безпеки, критичного мислення та відповідального ставлення до фінансових ресурсів.

Junior Achievement Ukraine, у свою чергу, пропонує школам участь у практичних програмах, які охоплюють теми підприємництва, управління особистими фінансами, кар'єрного планування та економічного мислення. Учні мають змогу брати участь у бізнес-симуляціях, створювати власні міні-

проекти, проходити онлайн-курси, спілкуватися з менторами та представниками бізнесу. Участь у таких програмах сприяє розвитку лідерських якостей, командної роботи, навичок презентації та прийняття рішень.

Під час Global Money Week школи організують тематичні тижні, інтегровані уроки, конкурси, виставки, ярмарки, де учні демонструють свої фінансові знання, презентують власні вироби, розраховують їхню собівартість, визначають ціну реалізації та прогнозують прибуток. Це дозволяє поєднати теоретичні знання з практичним досвідом, формуючи у дітей реалістичне уявлення про економічні процеси та роль фінансової грамотності в повсякденному житті.

Матеріали для формування фінансової грамотності, підприємницьких навичок та платіжної безпеки можна знайти на сучасних освітніх платформах, таких як Талан та Гаразд. Ці ресурси пропонують інтерактивні курси, тренажери, відеоуроки, методичні рекомендації та практичні завдання, які допомагають учням і педагогам ефективно інтегрувати фінансову освіту в навчальний процес. Платформа «Талан» орієнтована на розвиток ключових компетентностей учнів через цифрові інструменти, зокрема в галузі економіки, підприємництва та безпечного поводження з грошима. Тут можна знайти навчальні модулі, що охоплюють теми особистого бюджету, планування витрат, розрахунку собівартості виробів, аналізу прибутку та рентабельності, а також основи платіжної безпеки – як захистити свої фінансові дані, уникати шахрайства та безпечно користуватися банківськими сервісами.

Платформа «Гаразд» також пропонує широкий спектр освітніх матеріалів, адаптованих до вікових особливостей учнів. Вона містить інтерактивні вправи, симуляції, вікторини та кейси, які дозволяють учням навчатися через практику, експерименти та моделювання реальних фінансових ситуацій. Завдяки гнучкому формату навчання, учні можуть працювати у власному темпі, обирати рівень складності завдань, отримувати

миттєвий зворотний зв'язок та аналізувати власні фінансові рішення. Обидві платформи активно підтримують участь у таких міжнародних ініціативах, як Global Money Week, Кампанія з платіжної безпеки, а також співпрацюють з Junior Achievement Ukraine, що дозволяє інтегрувати український контекст у глобальні освітні програми. У навчальному процесі це сприяє підвищенню рівня фінансової грамотності, розвитку критичного мислення, формуванню відповідального ставлення до грошей та ресурсів, а також мотивації учнів до навчання через сучасні цифрові формати.

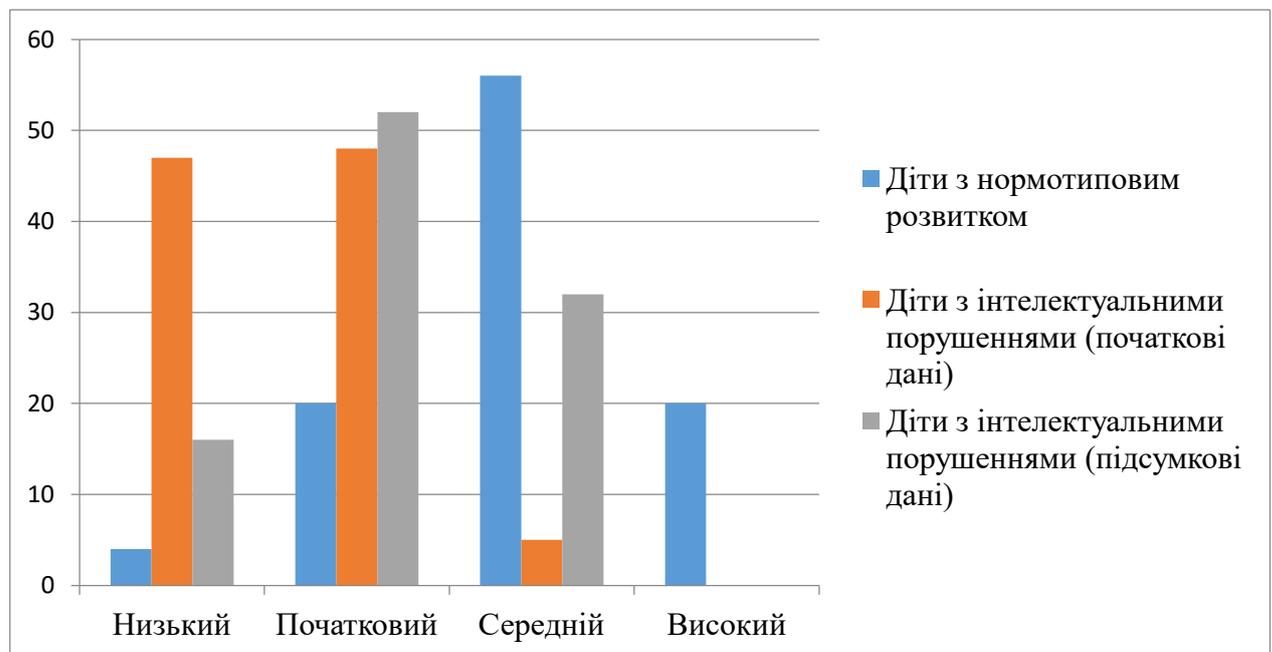
Загалом участь у Кампанії з платіжної безпеки, програмах Junior Achievement Ukraine та заходах Global Money Week, використання платформ «Талан» та «Гаразд» є потужними інструментами для формування фінансово грамотного покоління, здатного приймати обґрунтовані рішення, відповідально ставитися до ресурсів і впевнено орієнтуватися в сучасному економічному середовищі.

2.3. Інтерпретація результатів дослідження

Саме у шкільному віці у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку закладається первинний досвід орієнтування в елементарних фінансових поняттях, формується основа майбутнього фінансового мислення та поведінки. Водночас не всі традиційні компоненти педагогічного процесу виявляються спроможними здійснювати економічну соціалізацію дітей, оскільки, зазвичай способи і форми передачі соціально-економічного досвіду молодому поколінню є малоефективними і не спонукають їх до фінансової активності.

Для формування фінансової грамотності у дітей шкільного віку необхідний системний та чітко спланований підхід, що передбачає введення навчальної дисципліни соціально-економічного спрямування як у закладах загальної освіти так і у спеціальних. Особливо гострою є необхідність введення

предмету «Фінансова грамотність» для дітей із інтелектуальними порушеннями, адже, як бачимо з діаграми на Рис. 4, їх рівень фінансової грамотності є значно нижчим навіть після проведеної корекційно-розвиткової роботи, що зумовлено особливостями їхнього психофізичного розвитку, а відтак, соціально-економічна адаптація проходить набагато повільніше (Додаток Д).

Рис. 4 Рівень фінансової грамотності школярів з нормотиповим розвитком та з інтелектуальними порушеннями на початковому і підсумковому етапах емпіричного дослідження

Аналізуючи отримані результати ми ще раз переконуємося у необхідності розвитку в учнів 5-10 класів з порушенням інтелектуального фінансової грамотності. Але щоб досягти фінансової грамотності потрібно дотримуватися принципу системності, послідовності та цілісності в раціональному плануванні пізнавального матеріалу а також логічної послідовності під час його подання. У результаті такої послідовної роботи діти з порушеннями психофізичного розвитку виявляють ініціативність у здобутті та осмисленні нових знань фінансової спрямованості, інтерес до фінансової сфери життєдіяльності, уміння формулювати запитання та

аргументувати відповіді соціально-економічного змісту, поєднання лідерських якостей з толерантним ставленням до інших членів колективу; демонструвати вольові прояви під час виконання тривалої чи небажаної роботи; створювати позитивний емоційний фон спілкування під час спільної діяльності, запобігати конфліктам; використовувати соціально-економічні поняття в активному мовленні.

На думку багатьох науковців, дослідження освітнього процесу не можуть бути доведеними, якщо вони не підлягали експериментальній перевірці (Свердлова, 2013).

Загальновідомо, що педагогічний експеримент – це комплексний метод перевірки організованого системного процесу.

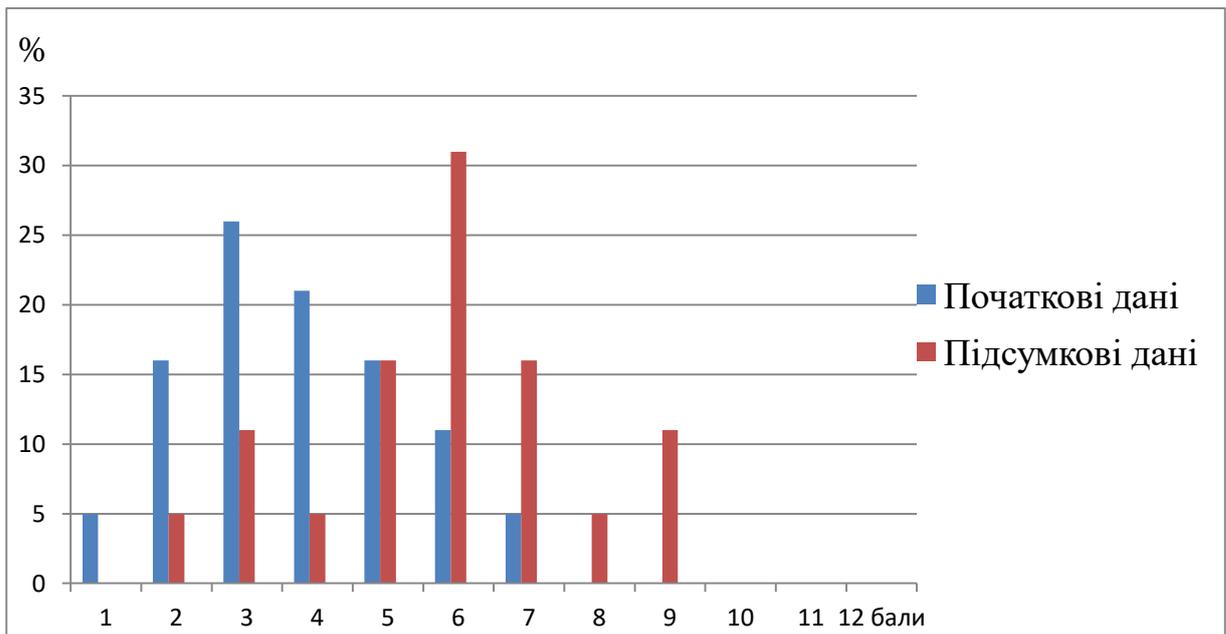
Проведення цього експериментального дослідження ґрунтувалось на вивчених і узагальнених психолого-педагогічних основах динаміки розвитку фінансової грамотності дітей з порушеннями інтелекту, що дозволило виявити особливості фінансової компетентності дітей з інтелектуальними порушеннями у 5-10 класах та окреслити педагогічні умови їх формування. Порівняння даних рівня **фінансової грамотності на початку експерименту та після проведеної освітньої діяльності фінансово-економічного спрямування упродовж двох місяці, в кінці експериментальної роботи, дало можливість охарактеризувати якість окреслених педагогічних умов формування фінансової компетентності. Результати визначення рівня фінансової грамотності школярів з порушеннями інтелектуального розвитку на початковому та підсумковому етапах в експериментальній групі подано в таблиці (Додаток Е).**

Аналізуючи результати початкових та підсумкових даних експериментальної групи, позначимо змінні величини (бали) X –початкові дані і Y – підсумкові дані, а їх значення відповідно x_i і y_i , де $i = 1, \dots, 12$.

Кількість дітей, які мали відповідний бал, приймаємо за частоту f_i , тобто частоту конкретного балу. Множину дітей (N) з даної групи назвемо пробою, її величина дорівнює сумі частоти оцінок.

$$N = \sum_{i=1}^{12} f_i$$

Отримані дані в експериментальній групі можна порівняти за допомогою діаграми «Результати виконання тестових завдань молодшими школярами з інтелектуальними порушеннями на початковому та підсумковому етапах емпіричного дослідження» (Рис.3).

Рис. 3 *Результати виконання тестових завдань молодшими школярами з інтелектуальними порушеннями на початковому та підсумковому етапах емпіричного дослідження*

Зрозуміло, що одних таблиць недостатньо для порівняння точним і однозначним способом груп, що досліджуються. Це можливе лише тоді, коли є центральні значення, які коротко характеризують всю групу.

Найчастіше використовують обчислення середнього арифметичного. Позначимо його $\bar{x}$ середній бал соціально-економічної активності групи на початок експерименту і $\bar{y}$ середній бал соціально-економічної активності групи по завершенню експерименту:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^{12} f_{x_i} * X_i}{N} ; \quad \bar{y} = \frac{\sum_{i=1}^{12} f_{y_i} * Y_i}{N} .$$

Середні значення описують основні тенденції випадкових змінних, але нічого не говорять про їх поведінку. Параметрами, що визначають розподіл змінних випадкових величин є варіація, стандартне відхилення і коефіцієнт варіації квадратичний. Вони обраховуються за формулами (Ромакін, 2006):

варіація:

$$S^2(x) = \frac{\sum_{i=1}^{12} [(x_i - \bar{x})]^2 * f_{x_i}}{N-1} ; \quad S^2(y) = \frac{\sum_{i=1}^{12} [(y_i - \bar{y})]^2 * f_{y_i}}{N-1} ;$$

стандартне відхилення:

$$S(x) = \sqrt{S^2(x)} ; \quad S(y) = \sqrt{S^2(y)} ;$$

коефіцієнт варіації квадратичний:

$$V(x) = \frac{S(x)}{\bar{x}} ; \quad V(y) = \frac{S(y)}{\bar{y}} ;$$

Статистичні розрахунки у групі на початку роботи в групі:

середнє $\bar{x} = \frac{72}{19} = 3,79$.

варіація $S^2(x) = \frac{45.15}{18} = 2.5$

стандартне відхилення $S(x) = \sqrt{2.5} = 1.58$.

коефіцієнт варіації квадратичний $V(x) = \frac{1.58}{3.79} = 0.41$

Статистичні розрахунки у підсумку роботи в групі:

середнє $\bar{y} = \frac{110}{19} = 5,79$;

варіація $S^2(y) = \frac{65.13}{18} = 3.62$

стандартне відхилення $S(y) = \sqrt{3.62} = 1.9$;

коефіцієнт варіації квадратичний $V(y) = \frac{1.9}{5.79} = 0.34$

Обчислення показують, що початковий середній бал в групі дорівнює 3,79, а стандартне відхилення дорівнює 1,58. Початковий рівень групи характеризується відносно чинника X суттєвою різницею (статистично достовірною), яка дорівнює 41%.

Середній підсумковий бал в групі вищий, ніж початковий і дорівнює 5,79, а стандартне відхилення рівне 1,9. Розподіл балів різний в обох випадках, на що вказує коефіцієнт варіації. Після експерименту відмінність між балами складає 34%.

В дослідженні необхідно перевірити різницю між середніми балами, на початку та в кінці експерименту. Ця різниця може послужити доказом експериментального чинника. Проте сама різниця не може бути основою для того, щоб прийняти або відкинути робочу гіпотезу. Потрібно провести додаткове дослідження статистичної гіпотези.

Статистична гіпотеза – це певне припущення щодо властивостей генеральної сукупності, яке можна перевірити, опираючись на результати вибіркового спостереження. Тобто, чи відрізняються середні значення балів. Ця різниця має бути достатньо значною, щоб її вважали не випадковою, а такою, що виникла внаслідок отриманих знань під час занять соціально-економічного спрямування.

Розрахунки на достовірність різниці між середніми величинами є перевіркою нульової гіпотези H_0 : середні бали в обох групах суттєво не відрізняються на рівні похибки $\alpha = 0,05$ (рівень істотності); тобто $\bar{x} = \bar{y}$, де $\bar{x}$ і $\bar{y}$, означають дійсні середні змінних x і y .

Нульова гіпотеза перевіряється відносно до альтернативної гіпотези H_1 , яка має вигляд: $H_1: \bar{x} < \bar{y}$ (середній бал на початку експерименту нижчий ніж в кінці). За такого формулювання H_1 застосовується двосторонній критерій.

Оскільки чисельність обох проб менше 30-ти, для перевірки гіпотези ми скористалися тестом t-Стюдента. Статистична характеристика гіпотези $H_0: \bar{x} = \bar{y}$ є нормоване відхилення середніх:

$$t_0 = \frac{\bar{x} - \bar{y}}{\sqrt{\frac{N_x * S(x) + N_y * S(y)}{N_x + N_y - 2} * \left[\frac{1}{N_x} + \frac{1}{N_y} \right]}}$$

яке підпорядковане розподілу t-Стюдента з числом ступенів свободи:

$$r = N_x + N_y - 2.$$

У нашому випадку $r = 19 + 19 - 2 = 36$; оцінка дисперсії розраховується як середня арифметична зважена з дисперсій, що характеризують варіацію середнього балу, одержаного на початку та в кінці експерименту:

$$t_0 = -4,4$$

Перевіримо гіпотезу H_0 проти H_s з рівнем істотності $\alpha = 0,05$.

За даними таблиці значення квантилів t розподілу Стюдента для $\alpha=0,05$ критичне значення t_0 , $95(36) = 2,03$, що більше за фактичне $t_0 = -4,4$: $t_0 > -t_0$, 95 ($-4,4 < -2,03$), оскільки t_0 не відповідає умові, потрібно відкинути нульову гіпотезу і прийняти H_1 , тобто з імовірністю 95% можна стверджувати, що під впливом використання ігор соціально-економічної спрямованості підвищується соціально-економічна активність учнів початкових класів з інтелектуальними порушеннями, що сприяє формуванню та розвитку у них соціально-економічної компетентності (Ромакін, 2006).

Експеримент доводить, що застосування ігор соціально-економічного спрямування на заняттях в експериментальній групі сприяло значному збільшенню соціально-економічної активності, що підтверджує нашу гіпотезу.

Дані про хід реалізації завдань формуються з різних джерел: відвідування занять основної та додаткової діяльності, спостережень за ходом освітнього процесу, ознайомлення з документами, матеріалами внутрішнього та зовнішнього моніторингу, бесід з педагогами (Додаток 3), дітьми та їх батьками (Додаток 2), результатів самооцінки тощо.

Висновки до другого розділу

Проведене теоретико-експериментальне дослідження підтвердило, що фінансова грамотність є важливою складовою життєвої та соціально-економічної компетентності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями. У сучасних соціально-економічних умовах діти з ООП щоденно стикаються з елементарними фінансовими поняттями, проте спонтанного побутового досвіду виявляється недостатньо для формування усвідомленої фінансової поведінки. Саме тому спеціально організований, цілеспрямований освітній процес виступає ключовою умовою їхньої економічної соціалізації.

Результати констатувального етапу дослідження показали істотні відмінності в рівнях фінансової грамотності між учнями з нормотиповим розвитком та дітьми з інтелектуальними порушеннями. У групі школярів з інтелектуальними порушеннями переважає мінімальний та ситуативний рівні, оптимальний рівень практично не виявлено. Це засвідчує недостатність їхнього первинного фінансово-соціального досвіду, обмеженість практичних умінь орієнтуватися в елементарних фінансових ситуаціях та потребу в цілеспрямованій, системно організованій педагогічній допомозі.

Запропонована система критеріїв і показників (когнітивний, діяльнісно-практичний, емоційно-ціннісний, соціально-комунікативний, адаптивно-життєвий) дала змогу об'єктивно оцінити рівень сформованості фінансової грамотності та простежити динаміку змін. Розроблений комплекс завдань («Крамниця», «Фінансове доміно», «Фінансові пазли»), анкетування педагогів і батьків, а також кластерний аналіз забезпечили науково обґрунтовану діагностику вихідного стану фінансової компетентності учнів 5–10 класів.

Формувальний етап дослідження довів ефективність спеціально організованих шляхів розвитку фінансової грамотності: використання задач про гроші на уроках математики, інтеграція з трудовим навчанням

(розрахунок собівартості виробів, моделювання міні-бізнесу), застосування цифрових ресурсів (інтерактивні тренажери, онлайн-платформи), сюжетно-рольових, дидактичних і ситуативних ігор соціально-економічної спрямованості, а також залучення учнів до ініціатив Global Money Week, кампаній з платіжної безпеки та програм Junior Achievement Ukraine. Ці засоби забезпечили поєднання знань, практичних дій, ціннісних ставлень і рефлексії досвіду.

Статистична обробка результатів (обчислення середніх значень, варіації, стандартного відхилення, коефіцієнта варіації, перевірка гіпотези за критерієм Стьюдента) засвідчила статистично значуще підвищення показників фінансової та соціально-економічної активності учнів експериментальної групи на підсумковому етапі дослідження. Отримані дані дають підстави стверджувати, що впровадження ігор, інтегрованих занять і практично орієнтованих завдань суттєво підвищує рівень фінансової грамотності дітей з інтелектуальними порушеннями.

Виявлено також дефіцит системних практик фінансового виховання у сім'ях, що актуалізує необхідність посилення взаємодії школи та батьків, розроблення спільних програм популяризації ощадності, раціонального споживання та відповідального ставлення до матеріальних благ. Формування ощадливості й споживчої культури має здійснюватися на основі єдності ціннісного, знаннєвого та діяльнісного компонентів.

Узагальнюючи результати, можна стверджувати, що:

- фінансова грамотність є ключовим компонентом життєвої та соціально-економічної компетентності учнів з інтелектуальними порушеннями;
- без цілеспрямованого педагогічного впливу вони суттєво відстають у засвоєнні фінансово-соціального досвіду;
- розроблені критерії, показники та система діагностичних завдань дозволяють надійно оцінювати динаміку їхнього розвитку;

- комплексне застосування математичних, інтегрованих, ігрових, цифрових та просвітницьких форм роботи забезпечує позитивні зрушення в рівні фінансової грамотності;

- упровадження предмета «Фінансова грамотність» та програм соціально-економічної освіти у спеціальних і загальноосвітніх закладах є необхідною умовою успішної соціальної адаптації й майбутньої життєвої самостійності дітей з особливими освітніми потребами.

Отримані результати створюють науково-практичне підґрунтя для подальшої розробки корекційно-розвивальних програм, методичних рекомендацій для педагогів і батьків, а також для розширення системи фінансової освіти дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах сучасної української школи.

Висновки

У процесі виконання кваліфікаційної роботи було досягнуто поставлених завдань, що дозволяє зробити такі узагальнення:

1. Проаналізовано понятійно-категоріальний апарат дослідження, що дало змогу уточнити зміст і співвідношення ключових категорій – «фінансова грамотність», «компетентність», «фінансова (фінансово-економічна) компетентність», «фінансова безпека», «фінансова культура» – у контексті спеціальної та інклюзивної освіти учнів з інтелектуальними порушеннями.

Показано, що поняття «компетентність» має міждисциплінарний характер і розглядається як інтегрована характеристика особистості, яка поєднує знання, уміння, досвід, мотивацію, цінності та здатність до самостійного прийняття рішень; на цій основі фінансова та фінансово-економічна компетентність інтерпретуються як вищий рівень сформованості фінансової грамотності, що забезпечує свідоме, відповідальне й ефективне функціонування особистості у фінансово-економічному середовищі. Уточнено зміст поняття «фінансова безпека» як інтегрального показника фінансової зрілості, що відображає здатність особистості захищати власні економічні інтереси, уникати фінансових ризиків і шахрайства, забезпечувати стабільність особистого бюджету; для дітей з інтелектуальними порушеннями воно набуває виміру життєвої захищеності в реальних ситуаціях користування грошима та фінансовими послугами. Розкрито специфіку «фінансової культури» як системи набутих норм, установок і моделей поведінки у сфері споживання, заощадження й відповідального ставлення до ресурсів; доведено, що в умовах спеціальної освіти вона формується через практичну діяльність, рольові та навчальні ігри, поетапне залучення учнів до простих фінансових взаємодій. Узагальнення теоретичних підходів дало змогу сформулювати авторське визначення «фінансової грамотності учнів з інтелектуальними

порушеннями» як інтегративної особистісної якості й окреслити її зв'язок із фінансовою компетентністю, безпекою та культурою, що створює цілісне наукове підґрунтя для подальшого конструювання критеріїв, показників та педагогічних умов розвитку фінансової грамотності в даній категорії здобувачів освіти.

2. Визначено особливості розвитку фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями, що зумовлюють необхідність спеціально організованого, практикоорієнтованого та поетапного навчання. Показано, що формування базових фінансових знань і навичок у цієї категорії дітей відбувається повільніше, потребує багаторазового повторення, опори на конкретне й наочне подання матеріалу, моделювання життєвих ситуацій, емоційної підтримки та позитивної мотивації. Узагальнено, що ключовими характеристиками процесу є домінування конкретного над абстрактним мисленням, залежність результативності навчання від рівня мовленнєвого та комунікативного розвитку, необхідність формування життєвих (побутових, трудових, споживчих) навичок, а також опора на міждисциплінарний підхід та залучення сім'ї як важливого середовища закріплення набутих умінь.

Установлено, що ефективний розвиток фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями можливий за умови інтеграції фінансово-економічного змісту в навчальні предмети (математика, соціально-побутове орієнтування, трудове навчання), систематичного використання ігор, тренажерів та рольового моделювання фінансових ситуацій («крамниця», «банк», «ринок» тощо), а також створення ситуацій успіху й позитивного емоційного досвіду. Підкреслено, що в українському освітньому просторі фінансова освіта осіб з інтелектуальними порушеннями перебуває на етапі становлення, потребує подальшого розроблення адаптованих програм, цифрових ресурсів і методичного забезпечення для педагогів. Зроблено висновок, що розвиток фінансової грамотності цієї категорії учнів є складним комплексним процесом, який поєднує навчальний, корекційно-розвивальний і виховний компоненти та виступає однією з провідних умов формування їх

фінансової самостійності, культури й безпечної поведінки в сучасному фінансовому середовищі.

3. Описано значення фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями як ключового чинника їхньої життєвої компетентності, соціалізації та інтеграції в сучасне економічне середовище. Показано, що оволодіння елементарними фінансовими знаннями й навичками забезпечує здатність таких учнів орієнтуватися у повсякденних економічних ситуаціях, приймати прості, але обґрунтовані фінансові рішення, відповідально ставитися до грошей, праці та матеріальних ресурсів, планувати особисті витрати й оцінювати наслідки власних дій. Наголошено, що для осіб з інтелектуальними порушеннями фінансова грамотність має не лише пізнавальне, а насамперед життєво-практичне значення, оскільки безпосередньо пов'язана з рівнем їх самостійності, побутової незалежності й можливістю брати участь у соціально-економічних відносинах на доступному рівні.

4. Визначено рівень розвитку фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями на основі розробленої системи критеріїв (когнітивного, діяльнісно-практичного, емоційно-ціннісного, соціально-комунікативного та адаптивно-життєвого) і відповідних показників, що відображають здатність дитини розуміти призначення грошей, виконувати елементарні фінансові дії, взаємодіяти з оточенням у фінансових ситуаціях та застосовувати набуті знання у повсякденному житті. Виокремлено три рівні сформованості фінансової грамотності (мінімальний, ситуативний, оптимальний) та здійснено комплексну діагностику із використанням спостережень, анкетування, аналізу продуктів діяльності, спеціально організованих ігор фінансового змісту («Крамниця», «Фінансове доміно», «Фінансові пазли») і кластерного аналізу даних. Порівняльне вивчення групи учнів з нормотиповим розвитком та дітей з інтелектуальними порушеннями виявило суттєві розбіжності: для останніх характерна перевага мінімального

й ситуативного рівнів та повна відсутність оптимального рівня сформованості фінансової грамотності.

Установлено, що первинний фінансово-соціальний досвід учнів з інтелектуальними порушеннями є фрагментарним і недостатнім для самостійної орієнтації у типових побутових фінансових ситуаціях, що зумовлює потребу у спеціально організованому педагогічному супроводі. Результати опитування педагогів і батьків засвідчили високий запит на цілеспрямоване формування фінансової грамотності цієї категорії дітей, зокрема шляхом упровадження навчальних дисциплін і програм соціально-економічного спрямування, систематичного залучення учнів до фінансових рольових ігор та практичних вправ. Отримані емпіричні дані науково обґрунтовують необхідність розроблення й реалізації корекційно-розвивальних технологій, спрямованих на підвищення рівня фінансової грамотності, як важливої складової життєвої компетентності та соціальної адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями.

5. Обґрунтовано та експериментально перевірено шляхи розвитку фінансової грамотності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями, що ґрунтується на положеннях компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів, а саме: формування усвідомлених практичних обчислювальних навичок, пов'язаних з базовими фінансовими знаннями (використання задач про гроші, практичних завдань на обчислення вартості, решти, планування витрат на уроках математики, інтеграція розрахунків собівартості виробів у зміст трудового навчання); відпрацювання практичних навичок фінансової та споживчої культури в ігровій діяльності (дидактичні, ситуативні, сюжетно-рольові та ділові ігри «Крамниця», «Банк», «Ярмарок», «Кафе», бізнес-ігри типу «Кешбек», моделювання типових побутових фінансових ситуацій); популяризацію системного заощадження та дбайливого ставлення до речей і ресурсів (міні-проекти заощадження, «бюджет бажань», копілка, екопрактики, спільні з родиною завдання щодо раціональних покупок, формування навичок

бережливості як риси фінансової й споживчої культури); участь у кампаніях з платіжної безпеки та сучасних освітніх ініціативах (Global Money Week, програми Junior Achievement Ukraine, кампанії з платіжної безпеки, використання цифрових платформ «Талан», «Гаразд», інтерактивних тренажерів і симуляторів). Така багатокомпонентна система шляхів забезпечує поєднання когнітивного, практичного, емоційно-ціннісного, соціально-комунікативного й адаптивно-життєвого компонентів фінансової грамотності, а також відповідає віковим та інтелектуальним можливостям учнів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Експериментальна перевірка ефективності запропонованих шляхів розвитку фінансової грамотності здійснювалася на базі КЗ ЛОР «БП НРЦ Святого Миколая» (експериментальна група учнів 5–10 класів з інтелектуальними порушеннями) із залученням для порівняння групи однолітків із нормотиповим розвитком. На констатувальному етапі було визначено вихідний рівень фінансової грамотності за розробленими критеріями та показниками (когнітивним, діяльнісно-практичним, емоційно-ціннісним, соціально-комунікативним, адаптивно-життєвим), використано комплекс діагностичних завдань («Крамниця», «Фінансове доміно», «Фінансові пазли») та анкетування педагогів і батьків. Формувальний етап передбачав цілеспрямоване впровадження описаних шляхів: систематичну роботу з задачами про гроші, інтеграцію розрахунків у міжпредметні проєкти (математика + трудове навчання), проведення ігор соціально-економічного змісту, міні-проєктів заощадження, використання інтерактивних тренажерів і участь у кампаніях з платіжної безпеки. На підсумковому етапі здійснено повторну діагностику рівня фінансової грамотності та статистичний аналіз результатів (обчислення середніх значень, варіації, стандартного відхилення, коефіцієнта варіації, застосування критерію t-Стьюдента).

Отримані дані засвідчили статистично значуще підвищення рівня фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями: середній бал за результатами тестових завдань зріс, частка дітей з мінімальним рівнем

зменшилася, натомість збільшилася частка учнів із ситуативним і наближеним до оптимального рівнем, знизилася варіативність показників. Перевірка нульової гіпотези за критерієм t-Ст'юдента підтвердила, що виявлена різниця між початковими та підсумковими показниками не є випадковою, а зумовлена цілеспрямованим упровадженням розроблених шляхів розвитку фінансової грамотності. Таким чином, експериментально доведено ефективність системи педагогічних впливів, що поєднує формування обчислювальних навичок, ігрову діяльність, культуру заощадження та участь у кампаніях платіжної безпеки, як результативних шляхів розвитку фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями і підвищення їх життєвої та соціально-економічної компетентності.

Таким чином, описані й шляхи розвитку фінансової грамотності є ефективним засобом підвищення рівня фінансової грамотності та життєвої компетентності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями й може бути рекомендована для впровадження в практику спеціальних закладів освіти.

Проте проведені дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми: подальшого наукового пошуку потребує дослідження педагогічних умов розвитку фінансової грамотності учнів середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями, оптимізація взаємодії «школа – сім'я – громада» у формуванні фінансової культури.

Список використаних джерел

- Андрійчук, В. (2021). Навчання фінансової грамотності учнів початкової школи: міжнародний досвід. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (педагогічні науки)*, 1(66), 81–87.
- Бахмат, Н. В. (2021). Формування основ фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в новій українській школі. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, (31), 107–122. <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2021-31-107-122>
- Бібік, Н. М. (Ред.). (2019). *Нова українська школа: poradnik для вчителя*. Літера ЛТД.
- Бондар, В. І., & Рейда, К. В. (2010). *Особливості формування трудової компетентності розумово відсталих учнів: навчальний посібник*. Київ: МП «Леся». 168 с.
- Бондар, В. І., & Рейда, К. В. (2010). *Особливості формування трудової компетентності розумово відсталих учнів: навчальний посібник*. Київ: МП «Леся».
- Власенко, Я. В. (2022). Поняття фінансової грамотності у дослідженнях Івана Прокопенка і зарубіжних фахівців. *Новий колегіум*, 3(108), 70–74.
- Ворох, В., & Докучина, Т. (2023). Економічне виховання як основа формування фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями. *Освіта. Інноватика. Практика*, 10(8), 26–31. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol10i8-004>
- Демчина, О. Д. (2024). Розвиток фінансової грамотності в шкільній освіті дітей з ООП. У *Безбар'єрність в освіті осіб з особливими потребами: досвід та інновації. Матеріали X Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології* (с. 102). ІСПП імені М. Ярмаченка НАПН України.

Державний стандарт базової середньої освіти (2020). Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020. Київ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnihstandartivpovnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

Державний стандарт базової середньої освіти (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898). Взято з <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

Державний стандарт базової середньої освіти. (2020). Постанова Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

Дослідження Інфо Сапієнс і Ощадбанку щодо фінансової грамотності. (2025). AIN.UA. Retrieved from https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/357/Фінансова_грамотність_02_07_2025.pdf

Сгоричева, С. Б., & Онищенко, А. В. (2023). Оцінювання фінансової грамотності та фінансової інклюзії старшокласників. *Економіка і регіон Economics and Region*, (3(90), 82–89. [https://doi.org/10.26906/EiR.2023.3\(90\).3032](https://doi.org/10.26906/EiR.2023.3(90).3032)

Жадан, Р. П. (2011). Особливості економічного виховання дітей старшого дошкільного віку. *Економіка в школах України*, (6), 17–19.

Жученя, К. (2021, липень 14). Фінансова грамотність: як забезпечити комфортне життя та безбідну старість. *Happy Monday*. Retrieved from <https://happymonday.ua/finansova-gramotnist>

Загравий, В. І. (1999). *Формування у старшокласників пізнавального інтересу до економічних знань у позакласній роботі* (Автореферат кандидатської дисертації). Київ.

Закон України «Про освіту» (2018, зі змінами 2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n186>(дата звернення 09.08.2022).

- Кашуба, Л. В., & Черепнюк, О. А. (2018). Формування економічної компетентності дітей у процесі наступності (заклад дошкільної освіти — початкова школа). *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*, (7), 123–139.
- Кізима, Т. О. (2012). Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. *Вісник ТНЕУ*, (2), 64–71.
- Концепція Нової української школи (2016). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 09.08.2022).
- Косенко, С. (2021). Що таке фінансова грамотність – основи для початківців + ТОП-9 порад, з чого почати вивчення фінансової грамотності. Retrieved from <https://biznesat.com/informatsiia/74-shcho-take-finanova-gramotnist.html>
- Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5–10 класів з порушеннями інтелектуального розвитку: навчально-методичний посібник. (2019). О. В. Чеботарьова (Ред.). Київ: ІСП НАПН України.
- Кучерова, Г. Ю. (2013). Шляхи розвитку фінансової культури населення. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: Економіка і менеджмент*, (2), 125–131. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/jpdf/Vsuem_2013_2_18.pdf
- Мерсіянова, Г. М. (2012). *Професійно-трудове навчання у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей: посібник*. Київ: Педагогічна думка. 80 с.
- Мерсіянова, Г. М. (2012). *Професійно-трудове навчання у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей: посібник*. Київ: Педагогічна думка.
- Миронова, С. П., Гаврилов, О. В., & Матвєєва, М. П. (2010). *Основи корекційної педагогіки* (С. П. Миронова, Ред.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка.

- Міненко, А. В., & Грикун, А. С. (2016). *Програма з корекційно-розвиткової роботи «Соціально-побутове орієнтування» (варіативний модуль «Подорож у життя») для 5–10 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з інтелектуальними порушеннями*. Київ: Інститут спеціальної педагогіки НАПН України.
- Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). (б.д.). *OECD – Better policies for better lives*. Дата звернення: 12 листопада 2025 р. URL: <https://www.oecd.org/en.html>
- Падалка, О. С. (2012). Дидактичне забезпечення економічної освіти і виховання у загальноосвітній і вищій школі. *Педагогічні і психологічні науки в Україні*, 4, 74–97.
- Платформа TALAN – освітній портал з фінансової грамотності. (n.d.). Національний банк України. Retrieved from <https://talan.bank.gov.ua/>
- Приходько, Б. (2014). Стратегічні напрями підвищення рівня фінансової грамотності населення України. *Вісник Національного банку України*, 2(216), 11–16.
- Роль фінансової грамотності у забезпеченні добробуту населення. (б.д.). Національний банк України, Центр фінансових знань. Retrieved from <https://talan.bank.gov.ua/fingramotnist>
- Ромакін, В. В. (2006). *Комп'ютерний аналіз даних. Застосування критерію Стьюдента для порівняння середніх (6.2.1)*. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили.
- Свердлова, І. (2013). Формування економічної досвідченості дошкільників засобами гри. *Вихователь-методист дошкільного закладу*, (1), 54–64.
- Сербова, О. В. (2015). Проблема економічної соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями у психологічному вимірі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, (30), 296–302.

- Сербова, О. В. (2015). Проблема економічної соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями у психологічному вимірі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, (30), 296–302.
- Смолянко, Ю. М., & Єсипчук, М. О. (2024). *Виховання культури поведінки дітей старшого дошкільного віку в умовах організації спільної діяльності*. Чернігів: ФОП «Баликіна».
- Стратегія розвитку фінансової грамотності в Україні на 2020–2025 роки. (2019). Національний банк України. Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/NBU_Strategy-Financial-Literacy.pdf?v=14
- Сухомлинський, В. О. (1977). *Вибрані твори* (Т. 5). Київ: Радянська школа.
- Татьянчикова, І. В. (2018). Напрями оптимізації соціалізації підлітків з інтелектуальними порушеннями у спеціальному навчальному закладі. У І. Г. Єрмакова, К. С. Тороп, К. В. Рейди (ред.), *Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів: практико зорієнтований посібник* (с. 151–156). Дніпро: Інновація.
- Татьянчикова, І. В. (2018). Напрями оптимізації соціалізації підлітків з інтелектуальними порушеннями у спеціальному навчальному закладі. У І. Г. Єрмаков, К. С. Тороп, & К. В. Рейда (Ред.), *Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів: практико зорієнтований посібник* (с. 151–156). Дніпро: Інновація.
- Ткач, О. В. (2025). Вплив вікових особливостей на формування компетентності «підприємливість та фінансова грамотність» у старшокласників на уроках математики. *Академічні візії*, 44. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1945>
- Товстоган, В. С. (2013). Економічне мислення як засіб формування соціально-трудової компетентності в учнів допоміжної школи. *Збірник*

наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна, 23(1), 371–379.

Товстоган, В. С. (2013). Економічне мислення як засіб формування соціально-трудової компетентності в учнів допоміжної школи. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна, 23(1), 371–379.*

Фінансова грамотність. (2022, січень 23). *Вікіпедія*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Фінансова_грамотність

Фортуна, М. В., & Бондаренко, З. П. (2024). Формування позитивного ставлення до навчання у дітей з особливими освітніми потребами. У *The 1st International scientific and practical conference “Advanced technologies for the implementation of new ideas”* (pp. 223). Brussels: International Science Group.

Черешнюк, О. А. (2017). Виховання ощадливості в системі економічного розвитку дошкільників як психолого-педагогічна проблема. *Педагогічний вісник, 6(60), 227–236.*

Шевченко, Ю. В. (2020). Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому просторі. *Особлива дитина: навчання і виховання, (3(96)), 36–46.*

Шпак, О., Булавенко, С., & Примаченко, Н. (2017). Фінансова грамотність – запорука життєвої успішності учнів. *Молодь і ринок, 11 (154), 26–31.*

Шпак, О., Булавенко, С., & Примаченко, Н. (2017). Фінансова грамотність – запорука життєвої успішності учнів. *Молодь і ринок, 11(154), 26–31.*

Юхименко, П. І. (2019). *Історія економіки та економічної думки: конспект лекцій*. Біла Церква: Білоцерківський навчально-науково-виробничий комплекс «Освіта».

Ярмола, Н. (2018). До питання соціальної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах освітнього закладу. У І. Г. Єрмакова, К. С. Тороп, К. В. Рейди (ред.), *Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних*

центрів: практико зорієнтований посібник (с. 269–272). Дніпро: Інновація.

Ярмола, Н. (2018). До питання соціальної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах освітнього закладу. У І. Г. Єрмаков, К. С. Тороп, & К. В. Рейда (Ред.), *Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів: практико зорієнтований посібник* (с. 269–272). Дніпро: Інновація.

Junior Achievement Ukraine. (n.d.). Програма «Фінансова грамотність».

Retrieved from <https://ja-ukraine.org/programs/prohrama-finansova-hramotnist/>

Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). *The economic importance of financial literacy: Theory and evidence*. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5–44. <https://doi.org/10.1257/jel.52.1.5>

OECD. (2018). *OECD/INFE Toolkit for measuring financial literacy and financial inclusion*.

Remund, D. L. (2010). *Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy*. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 276–295. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01169.x>

Додатки

Додаток А

Дослідження розумового розвитку дитини

Тести стандартизовані для дослідження розумового розвитку дітей конкретного віку, починаючи з 3 і до 12 років.

Для кожного віку обирається по 6 тестів, а для 12-річних – 8 тестів. По кожному тесту дається позитивна або негативна оцінка відповідно до вказівок до кожного тесту.

Дослідження проводиться так: дитині конкретного віку даються тести, розраховані на дітей, що на 2 роки молодші за досліджувану дитину. Якщо дитина позитивно розв'язує всі ці тести, тоді переходять до тестів, розрахованих на дітей старшого віку, спиняючись на шкалі того віку, тести якого дитина не може розв'язати. За кожний позитивно розв'язаний тест за шкалою до 12-річного віку нараховується 2 місяці, за кожний тест, розрахований для дванадцятирічних – 3 місяці. Після цього визначається вік розумового розвитку дитини. Наприклад, дитина 8 років розв'язала всі тести до 8 років включно, а потім розв'язала 5 тестів для 9 років, 2 тести для 10 років і 1 тест для 12 років, то вік її розумового розвитку визначається так: до 8 років додається 10 місяців за 9 років (5 тестів x 2), 4 місяці за 10 років (2 тести x 2) і три місяці за 12 років (1 тест x 3), разом 8 років 17 місяців.

Отже, вік розумового розвитку цієї дитини дорівнює: 8 років плюс 17 місяців, тобто – 9 років і 5 місяців.

Якщо ж дитина 8 років розв'язала лише 4 тести для восьмирічних, тоді дають їй тести для 7 років; якщо вона з них розв'язала 5 тестів, тоді дають їй тести для 6 років. Якщо вона розв'язала всі 6 тестів для цього віку, тоді вік її розумового розвитку буде дорівнювати: 6 років + 10 місяців (за сьомий рік) + 8 місяців (за восьмий рік) – 6 років і 18 місяців, тобто 7 років і 6 місяців.

Шкала тестів розумового розвитку А.Біне-Т.Сімона (варіант Л.Термена)

Тести для трирічних

1. Показати частини тіла. Запитати дитину: «Де ніс?» А потім: «Де око? Рот? Вушко?»

Позитивна оцінка – 3 правильні відповіді з 4-ьох.

2. Назвати предмети домашньої обстановки. Показати дитині ключик, ніжик, олівець, годинник або гребінчик і запитати: «Що це?» Позитивна оцінка – 3 правильні відповіді з 4.

3. Перерахувати предмети на картинці. Показати дитині картинку з зображенням кімнати, крамниці, або подвір'я, човна на річці і запитати, що зображено на картинці.

Позитивна оцінка – правильне визначення не менше 3-х предметів.

4. Назвати свою стать. Запитати хлопчика: «Ти хлопчик чи дівчинка?» Дівчинку: «Ти дівчинка чи хлопчик?»

Позитивна оцінка — правильна відповідь.

5. Назвати своє прізвище. Запитати: «Як тебе звать? А ще як?» (добиватися, щоб дитина назвала прізвище).

Позитивна оцінка – правильна відповідь.

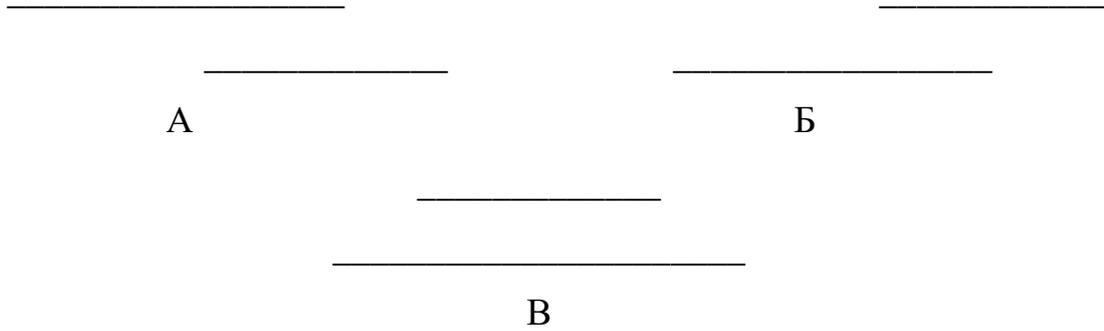
6. Повторити фразу з 6-7 складів. Спочатку запропонувати дитині повторити слова, наприклад: «кицька», «собачка», а потім: «кицька спить на ліжку», «мама купає ляльку», «надворі дуже спекотно» і т.д.

Позитивна оцінка – правильне повторення бодай однієї фрази після одноразового її називання.

Тести для чотирирічних

1. Порівняти дві лінії. Показати дві паралельні лінії, одну завдовжки 45 мм, а другу – 60 мм. Запропонувати розглянути їх і сказати, яка з них довша. Лінії показати тричі, міняючи їх місцями (мал. 1).

Позитивна оцінка – всі три відповіді правильні.

Мал. 1. (до тесту 1 для чотирьохрічних)

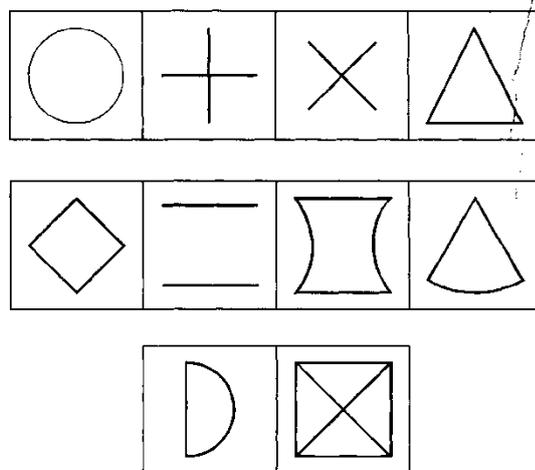
2. Розрізнити форму фігур. Перед дитиною лежать малюнки різних фігур: кружечок, хрестик, квадрат, півколо, трикутник, конус, циліндр, прямокутник, ромб, кут. Показувати по черзі одну якусь фігуру і просити дитину знайти таку ж серед тих, що лежать перед нею (мал. 2).

Позитивна оцінка – правильно показано 7 фігур з 10.

3. Порахувати 4 монети. (Або якісь предмети, наприклад, палички, олівці). Перед дитиною лежать по горизонтальній лінії 4 монети (або предмети). Запропонувати їй порахувати їх: один, два, три, чотири, показуючи пальцем. Порахуй так: один... продовжуй. Назвати лише загальне число не достатньо.

Позитивна оцінка – правильний рахунок з показуванням пальцем.

4. Змалювати квадрат. Перед дитиною покласти намальований квадрат, сторони якого дорівнюють 3 см. Запропонувати дитині намалювати такий самий. Пробувати малювати дозволяється до 3-х разів.

Мал. 2. (до тесту 2 для чотирьохрічних)

(потрібно виготовити кожен фігуру, зображену на малюнку, щоб окремо показувати дитині для запам'ятовування і розшукування її потім серед фігур, зображених на цьому малюнку.)

Позитивна оцінка – один малюнок близький до моделі.

5. Перший ступінь розуміння. Дитину запитати: «Що треба робити, коли хочеться спати?» «Що треба робити, коли холодно?» «Що треба робити, коли хочеться їсти? Пити?» і т.п. Питання можна повторювати по декілька разів. Відповідь можна чекати близько 20 секунд.

Позитивна оцінка – принаймні дві правильні відповіді з 3-х.

6. Повторити 4 цифри. Дитині говорять: «Слухай уважно. Я назву тобі декілька цифр, а ти потім повтори їх точно так, як я назву їх. Слухай: 4,7, 3,9. Повтори; 2,8,5,4. Повтори; 7,2,6,1. Повтори.» Кожний рядок цифр називається дитині один раз. Дозволяється показати дитині, як треба повторити цифри.

Позитивна оцінка – безпомилкове повторення одного рядка.

Тести для п'ятирічних

1. Порівняти дві гирьки (коробочки) різної ваги – 3 грами і 15 грам. Порівнювані предмети повинні бути однакової форми і кольору. Показавши дитині ці предмети, запропонувати взяти їх у руки: визначити, який з них легший, а який важчий. Повторити спробу до 3 разів, міняючи предмети місцями.

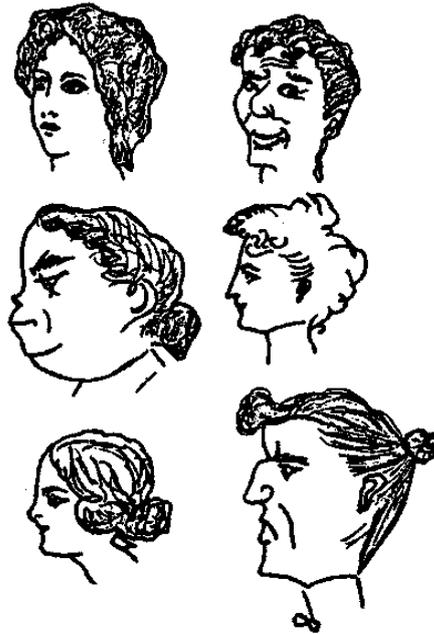
Позитивна оцінка – 2 правильні відповіді.

2. Назвати 4 кольори. Перед дитиною покласти 4 кольорові папірці: червоний, синій, жовтий, зелений. Розмір папірців 6 x 2 см. Попросити назвати кольори.

Позитивна оцінка – правильно названо всі 4 кольори.

3. Естетична оцінка. Показувати дитині (мал. 3) по черзі зображення облич – 1,2 і 3 пари і запитати: яке обличчя красивіше?

Позитивна оцінка – правильна оцінка трьох пар обличь.

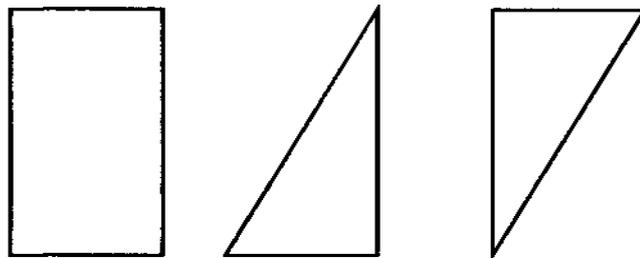
Мал. 3. (до тесту 3 для п'ятирічних)

4. Визначити предмети за способом їх вживання. Назвати по черзі предмети: стілець, стіл, лялька, виделка, олівець, автомобіль і запитати: «Ти бачив стілець? Для чого він?»* Правильна відповідь: „Щоб сидіти”. Так про всі шість предметів.

Позитивна оцінка – правильне визначення 4-ьох слів з 6.

5. Головоломка. Показати дитині два трикутники (мал. 4), а потім прямокутник, який складається з цих двох трикутників і запропонувати скласти з цих трикутників прямокутник. Показати три варіанти, як це зробити, міняючи положення трикутників. На складання кожного разу дається по 1 хвилині.

Позитивна оцінка – 2 правильно складених прямокутники.

Мал. 4. (до тесту 5 для п'ятирічних)

6. Виконання трьох доручень. Запропонувати виконати такі доручення: «Ось цей ключик поклади на той стілець, потім відчини двері і принеси мені он ту коробочку. Зрозумів? Виконуй!».

Позитивна оцінка – правильне виконання по черзі всіх трьох доручень.

Тести для шестирічних

1. Відрізнити праву сторону від лівої. Дитину просять: «Покажи праву руку, ліве вухо, праве око». Запитання можна повторити, але в іншому порядку: «Покажи ліву руку, праве вухо, ліве око».

Позитивна оцінка – три правильні відповіді з 4-х.

2. Знайти недоліки в малюнках. Показати 4 малюнки, на яких щось недомальоване (мал. 5) і спитати, чого не вистачає на кожному малюнку.

Позитивна оцінка – три правильні відповіді з 4-х.

3. Порахувати 13 копійок. Перед дитиною лежать горизонтально 13 монет (або 13 інших предметів). Пропонують порахувати їх по порядку: один, два..., показуючи пальцем. Якщо дитина помилилась – дозволити їй повторити рахунок.

Позитивна оцінка – правильний рахунок.

4. Другий ступінь розуміння. Запитати: а) «Що треба зробити, коли побачиш, що впала маленька дитина?» б) «Що треба зробити, якщо іде дощ, а необхідно йти до школи?» в) «Що ти зробиш, якщо спізнився на потяг, а треба їхати?»

Позитивна оцінка – дві відповіді з трьох – правильні.

Мал. 5. (до тесту 2 для шестирічних)

Зразки правильних відповідей: а) допомогти дитині встати; б) взяти парасольку; в) дочекатися чергового потяга.

5. Назвати 4 монети. Перед дитиною на столі лежать 4 монети: 5 коп., 20 коп., 50 коп., 1 грн. Запитати: «Що це? Яка це монета?» (показати на кожну монету).

Позитивна оцінка – три правильні відповіді.

6. Повторити фразу з 16-18 складів. Пропонується повторити 3 фрази, наприклад: а) Ми підемо гуляти. Подайте мені мою хустинку; б) Петрик їздив до бабусі. Він допомагав збирати груші; в) Було холодно. Ми одяглися тепло, щоб не змерзнути.

Позитивна оцінка – одна з фраз повторена правильно, а дві – з незначними помилками.

Тести для семирічних

1. Знати кількість пальців на руці. Запитати: «Скільки у тебе пальців на руці? А скільки на другій? Скільки на обох руках разом?» Рахувати пальці не дозволяється.

Позитивна оцінка – швидкі і правильні всі відповіді.

2. Описати зміст картини. По черзі показати 3 картини доступного для дитини змісту, наприклад: «Діти йдуть до школи», картина Бельського «Знову двійка», «На городі дорослі і діти збирають овочі», «На полі» (комбайн, вантажний автомобіль забирає зерно від комбайна, копиці соломи і тощо) і запропонувати описати зміст кожної картини.

Позитивна оцінка – 2 картини повинні бути описані або витлумачені правильно. Звичайний перелік предметів оцінюється як незадовільне роз'яснення завдання.

3. Повторити ряд з 5 цифр. «Я назву цифри, запам'ятай їх і повтори: а) 3, 1, 7, 5, 9. Повтори; б) 4, 2, 3, 8, 5. Повтори; в) 9, 8, 1,7, 6. Повтори». Цифри називати чітко з інтервалом не менше 1 сек.

Позитивна оцінка – мінімум 1 ряд відтворити правильно.

4. Зав'язати вузол з двома кінцями. Взяти шнурок від черевиків і показати дитині, як зав'язати навколо пальця вузол з 2 кінцями (кінці – 6–8 см завдовжки). Потім запропонувати дитині: «Візьми шнурок і зав'яжи такий вузол навколо мого пальця».

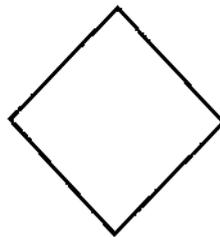
Позитивна оцінка – зв'язаний протягом 1 хвилини вузол.

5. Порівняти (розрізнити) два предмети по пам'яті. Запитати дитину: а) яка різниця між метеликом і мухою; б) між деревом і гілкою; в) між яйцем і цеглиною.

Позитивна оцінка – 3 відповіді, з них – 2 – правильні.

6. Змалювати ромб. Перед дитиною покласти ромб, вертикальна діагональ якого дорівнює 5 см (мал. 6). Дати дитині папір та ручку і запропонувати тричі змалювати ромб.

Позитивна оцінка – 2 малюнки з 3-х повинні бути правильні.

Мал. 6. (до тесту 6 для семирічних)

Тести для восьмирічних

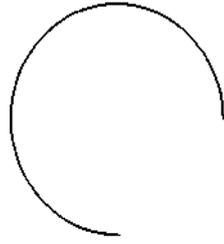
1. Знайти загублений м'яч. Перед дитиною коло – поле з отвором (мал. 7).

Завдання: на полі загубився м'яч. Як він потрапив на поле і де він – ти не знаєш. Знайди його. Візьми олівець і намалюй, як ти будеш шукати м'яч.

Відповіді можуть бути найрізноманітніші, а саме:

- 1) дитина не розуміє і не прагне шукати м'яч;
- 2) завдання розуміє, але шлях його розв'язання – без будь-якого плану;
- 3) лінія пошуку м'яча ведеться за якимось планом.

Позитивна оцінка – пошук м'яча ведеться за наміченим планом.

Мал. 7. (до тестів 1 для восьмирічних і 3 для дванадцятирічних)

2. Рахувати в зворотному порядку від 20 до 0. Запитати дитину, чи вміє рахувати в зворотному порядку і запропонувати рахувати від 20 до 0. Можна показати, як це робиться.

Позитивна оцінка – правильне виконання завдання за 40 секунд. Припускається одна помилка. Помилки, які виправляє учень сам, – не враховуються.

3. Третій ступінь розуміння. Запропонувати дати відповіді на 3 запитання: а) «Що треба зробити, коли псують чужі речі?» б) «Ідеш до школи і помічаєш, що запізнюєшся. Що треба зробити?» в) «Якщо тебе ненавмисне штовхнув товариш, що треба зробити?»

Позитивна оцінка – 2 відповіді з 3-х правильні.

4. Знайти схожість між двома предметами. Запитати: «Чим схожі такі предмети: 1) дерево і вугілля; 2) яблуко і слива; 3) залізо і срібло; 4) човен і автомобіль?».

Позитивна оцінка – 2 відповіді з 4-х правильні.

5. Визначення предметів, яке носить вищий характер, ніж визначення за призначенням. Запитати: «Що таке м'яч? Тигр? Автомобіль? Солдат?»

Позитивна оцінка — 2 визначення з 4-х правильні.

6. Словник – 20 визначень. Скласти список слів рідної мови учня, наприклад: собака, морква, молоток, шнурок, згинати, розмовляти, втома, І зневажити, нерухомість, рейка і т.п. До списку підібрати близько 100 слів, які визначають назви, стани, дії, прагнення людей, тварин, рослин, явищ природи, техніки тощо. Запропонувати дати визначення кожного слова.

Позитивна оцінка – 20 правильних визначень із запланованих 100 слів.

Тести для дев'ятирічних

1. Указати дати. «Скажи: Який сьогодні день тижня? Який зараз місяць? Яке сьогодні число і якого місяця? Який рік?»

Позитивна оцінка – правильні відповіді на всі запитання.

2. Розмістити за вагою 5 предметів. Беруться предмети (коробочки, однакові за формою і кольором, але різні за вагою, а саме: 3, 6,9, 12 і 15 грамів. Пояснити, що предмети, які лежать перед дитиною, однакові на вигляд, але різні за вагою і запропонувати розмістити за вагою, починаючи від найважчої і до найлегшої) – знайти найважчу, потім трохи легшу, а потім ще легшу коробочку, і так до останньої. Проводиться 3 іспити. Після кожного іспиту коробочки розміщуються по-іншому.

Позитивна оцінка – 2 розміщення з 3-х – правильні.

3. Підрахувати здачу. Іспит проводиться усно. Дитині пропонують розв'язати завдання: а) Якщо я купив цукерок на 20 копійок, а дав 50, скільки дадуть мені здачі?; б) Якщо я купую на 60 копійок, а даю 75, скільки дадуть мені здачі?; в) Якщо я купую на 20 копійок, а даю 1 гривню, скільки дадуть мені здачі?; На розв'язання кожної задачі відводиться від 10 до 15 секунд.

Позитивна оцінка – 2 задачі з 3-х повинні бути розв'язані правильно.

4. Повторити ряд з 4-х цифр в зворотному порядку. Дитині сказати: «Я назву тобі три цифри, а ти повтори їх в зворотному порядку; я скажу 1,2,3, а ти повтори так: 3,2,1. Зрозуміло? Дається три рядки цифр. Слухати уважно: а) 6,5,2,8. Повтори в зворотному порядку; б) 4,9,3,7. Повтори; в) 3,6,2,9. Повтори.»

Позитивна оцінка – правильне повторення 1 рядка цифр із 3-х.

5. Скласти фразу з 3-х слів, а) хлопчик, м'ячик, річка; б) робота, зарплата, людина; в) пустеля, озеро, річка. На складання кожної фрази дається по 1 хвилині.

Позитивна оцінка – правильно складено 2 фрази з 3-х. (Фраза повинна мати певний зміст).

6. Підібрати риму до слів. Пояснити завдання на прикладі, наприклад: віл, кіл, діл – вони римуються. Завдання: до кожного даного слова підібрати по 3 рими. На добір 3-х рим дається 1 хвилина. Підібрати рими до слів: кінь..., каша..., день...:

Позитивна оцінка – підбрано по 3 рими для 2-х слів.

Тести для десятирічних

1. Словник. 28 визначень (подібний до тесту 6 для восьмирічних). Назвати учневі 100 слів з різних галузей життя і знань. Наприклад: злива, зять, рейка, сокира, втома, проба, зоря, хворий, перемога, наполягати, прищіпка, гравій, майоріти, пахощі, розмова, закінчувати, сумний, поновлення, змії і т.і. Називати слова і пропонувати учневі давати їх визначення.

Позитивна оцінка – 28 правильних визначень з названих учневі 100 слів.

2. Розуміння недоречності у реченнях. Назвати учневі 5 речень, запропонувати вдуматися в їх зміст і знайти у них недоречність. Речення:

а) У людини на обох руках не було пальців, а вона влучно стріляла з рушниці. б) На велосипедиста наїхав автобус, поламав велосипед і ноги велосипедисту, але він підвівся, сів на свій велосипед і поїхав.

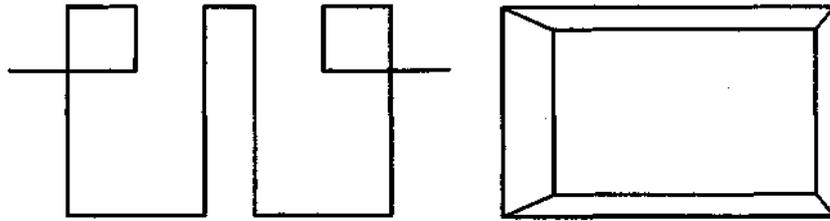
в) Сталася аварія літака. Жертв не було, загинуло лише 50 осіб, г) Хлопець розповідав, що дорога від його села спускається до самого міста, а від міста – спускалася до самого села.

д) Один інженер говорив, що чим більше вагонів у поїзді, тим швидше поїзд їде.

Позитивна оцінка – знайдено 4 недоречності в 5-ти реченнях.

3. Відтворити по пам'яті два малюнки. Запропонувати дитині розглянути і запам'ятати показані їй 2 малюнки (мал. 8). Потім малюнки сховати і запропонувати по пам'яті намалювати їх.

Позитивна оцінка – 1 малюнок відтворено правильно, а другий – напівправильно.

Мол. 8. (до тесту 3 для десятирічних)

4. Відтворити прослухане оповідання. Дитині дають надруковане на машинці оповідання такого змісту: «Вчора в центрі великого міста була пожежа. Згоріло три будинки. Збитків на 12 тисяч гривень. 17 сімей залишились без житла. Рятуючи маленьку дитину, яка спала в своїй кімнаті, пожежник обпік собі руки. Невідкладна меддопомога відправила його до лікарні». Запропонувати дитині уважно, вголос прочитати оповідання. На читання дається до 35 секунд. Дитину не попереджають, що потім вона повинна відтворити оповідання напам'ять. Після того, як дитина прочитає, текст оповідання у неї забирають, пропонують їй: «А тепер розкажи напам'ять зміст оповідання».

Позитивна оцінка – запам'ятати не менше 8 елементів змісту. Допустимі 2 помилки (вимова, перестановка елементів оповідання).

5. Четвертий ступінь розуміння. Запропонувати дитині пояснити зміст таких ситуацій:

- а) Якщо вас запитують про людину, якої ви не знає те, що треба сказати?
  - б) Перед тим, як взятися за що-небудь важливе, що треба зробити?
  - в) Чому ми повинні судити про людей за їх справами, а не за їх словами?
- Запитання можна повторювати, не змінюючи їх редакції.

Позитивна оцінка – 2 відповіді з 3-х правильні.

6. Повторити 60 слів за 3 хвилини. Запропонувати/дитині якомога швидше називати будь-які слова, що спадуть на думку, наприклад: вітер, дерево, хата, зошит, бігати, працювати тощо. Якщо дитина робить паузи між словами більше як 15 секунд, підбадьорити її: «Говори далі, говори швидше!» На іспит відводиться 3 хвилини.

Позитивна оцінка – названо за 3 хвилини 60 слів.

Тести для дванадцятирічних

1. Визначення змісту слів. Назвати дитині 100 слів з рідної мови і запропонувати дати їх визначення. (Завдання подібне до тесту 6, який дається для восьмирічних).

Позитивна оцінка – задовільні визначення 38 слів.

2. Визначити абстрактні поняття. Запропонувати дитині дати визначити такі поняття: а) жалість; б) мстивість; в) милосердя; г) заздрість; д) справедливість.

Позитивна оцінка – 3 відповіді з 5-ти – правильні. (Визначення можуть бути й не строго логічні, але з них видно, що дитина розуміє зміст слів).

3. Загублений м'ячик. Завдання подібне до того, яке дається для восьмирічних – тест 1.

Позитивна оцінка – шукає на визначеному колі м'ячик за продуманим планом, а не малює шлях пошуку навмання.

4. Упорядкування фраз. Дитині дають безладно написані фрази, наприклад:

1. «Захищає свого собака доброго господаря сміливо».

2. «З ми раннього часу пішли поле на».

3. «Просив мого задачу я вчителя виправити мою». Запропонувати прочитати кожен фразу правильно; наприклад: «Собака сміливо захищає свого доброго господаря».

Позитивна оцінка – правильно прочитані 2 фрази з 3-х. За розуміння змісту фрази, але не зовсім добре читання її – наприклад: «На поле з раннього часу пішли ми» ставиться півбала.

5. Витлумачення байок. Запитати дитину, чи знає вона, що таке байка, які байки вона знає. Пояснити, що байка – це невелике оповідання повчального характеру. Потім сказати, що їй буде прочитано байку, попросити вдуматися в її зміст і сказати, чого навчає ця байка. Наприклад, байка І.А.Крилова «Квартет» навчає тому, що успіх у роботі буває тоді, коли у її виконавців є здібності, знання і згода. Так запропонувати дитині витлумачити зміст п'яти

байок. Підібрати по можливості такі байки, яких діти в школі не вивчали, тлумачення яких дітям невідоме. Байку зачитувати без поданого в ній автором морального висновку.

Позитивна оцінка – 4 бали за тлумачення 5 байок; 2 бали ставиться за цілком правильне тлумачення, а один бал – за напівзадовільне.

6. Повторити 5 цифр у зворотному порядку. Зачитати по черзі три ряди з 5 цифр і запропонувати повторити їх у зворотному порядку, наприклад: 4,7,1,3,5. Повторити: 5,3,1,7,4. Зрозуміло? Слухати уважно: 3,1,7,8,9. Повторити у зворотному порядку: 6,9,4,8,2. Повтори; 5,2,9, 6,4. Повтори.

Позитивна оцінка – правильне повторення цифр у зворотному порядку 1 рядка з 3-х.

7. Пояснення картини. Показати дитині ті ж три картини, які пропонувалися для трирічних (тест 3) і семирічних (тест 2), але ставиться вимога визначити сюжет картини, а не перерахувати зображені на них предмети або дії осіб.

Позитивна оцінка – зміст 2 картин із 3-х повинно бути витлумачено правильно.

8. Знайти і назвати схоже між 3 предметами. Запропонувати дитині ; порівняти три предмети і знайти між ними щось схоже. Називаються 5 груп таких предметів: а) змія, корова, горобець; б) книга, учитель, газета; в) шелест, папір, шкіра; г) троянда, картина, дерево; д) ніж, копійка, дріт.

Позитивна оцінка – 3 відповіді з 5-ти – правильні.

Додаток Б

Визначення рівня фінансової грамотності

З метою вивчення фінансової обізнаності та практичних навичок, пов'язаних із розумінням грошових операцій і побутових фінансових ситуацій та психологічної готовності до соціально-економічної взаємодії як базового компонента передумови фінансової грамотності було розроблено та проведено первинне та підсумкове анкетування експериментальної групи. В анкетуванні брали участь 19 дітей шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку.

	Запитання / відповідь	Ні	Так
1	Чи ходив(ла) сам(а) без дорослого до крамниці?		
2	Чи подобається щось купувати (давати самому(ій) замість дорослого гроші продавцеві)?		
3	Чи можеш ти пояснити, для чого людям потрібні гроші?		
4	Чи вмієш ти сам(а) розплачуватися в магазині готівкою або карткою?		
5	Чи звертаєш увагу на акції, знижки або вигідні пропозиції?		
6	Чи можеш ти обрати дешевший товар?		
7	Чи можеш ти сам(а) порахувати приблизну суму покупки перед оплатою?		
8	Чи перераховуєш ти решту?		
9	Чи допомагаєш ти дорослим планувати бюджет на покупки?		
10	Чи знаєш ти різницю між «потрібним» та «бажаним» товаром?		
11	Чи можеш ти скласти простий список покупок самостійно?		
12	Чи можеш спланувати яку суму варто взяти з собою для покупок за списком?		
	Кількість балів		

Додаток В

Анкета для педагогів

З метою вивчення поглядів педагогів на формування та розвиток соціально-економічної активності як базового компоненту соціально-економічної компетентності було проведено анкетування. В анкетуванні брали участь 25 осіб.

№ з/п	Зміст опитування	Так	Ні
1.	Чи потрібно вивчати основи фінансової грамотності у спеціальній школі?	23	2
2.	Чи потрібно знайомити дітей з елементарними фінансовими термінами?	24	1
3.	Чи потрібно дітей з інтелектуальними порушеннями знайомити з грошима?	23	2
4.	Чи потрібно вчити дітей бути ощадливими?	12	13
5.	Чи потрібно залучати дітей з інтелектуальними порушеннями до фінансової взаємодії?	20	5

Додаток Г

Діагностування батьків

З метою вивчення поглядів батьків на формування та розвиток соціально-економічної активності як базового компоненту передумови соціально-економічної компетентності було проведено анкетування. В анкетуванні брали участь 19 осіб.

Анкета для батьків

№ з/п	Зміст опитування	Критерії	
		Так	Ні
1.	Чи потрібно вивчати основи фінансової грамотності у спеціальній школі?	19	0
2.	Залучаєте Ви дитину до розподілу сімейного бюджету?	2	17
3.	Чи вчите Вашу дитину берегти речі, іграшки?	9	10
4.	Чи вчите свою дитину планувати свої дії та розприділяти власний час?	4	15
5.	Чи граєте Ви з дитиною в економічні ігри?	8	11

Додаток Д

**Результати визначення рівня соціально-економічної активності
молодших школярів з нормотиповим розвитком та з інтелектуальними
порушеннями на початковому і підсумковому етапах емпіричного
дослідження**

Рівень соціально-економічної активності	Кількість балів	Діти з нормотиповим розвитком						Діти з інтелектуальними порушеннями					
		Початкові дані			Підсумкові дані			Початкові дані			Підсумкові дані		
		Кількість дітей	Відсотки (за балами)	Відсотки (за рівнями)	Кількість дітей	Відсотки (за балами)	Відсотки (за рівнями)	Кількість дітей	Відсотки (за балами)	Відсотки (за рівнями)	Кількість дітей	Відсотки (за балами)	Відсотки (за рівнями)
Низкий	1	0	0	4	0	0	4	1	5	47	0	0	16
	2	0	0		0	0		3	16		1	5	
	3	1	4		1	4		5	26		2	11	
Початковий	4	1	4	20	1	4	20	4	21	48	1	5	52
	5	2	8		1	4		3	16		3	16	
	6	2	8		3	12		2	11		6	31	
Середній	7	4	16	56	5	20	56	1	5	5	3	16	32
	8	6	24		5	20		0	0		1	5	
	9	4	16		4	16		0	0		2	11	
Високий	10	2	8	20	2	8	20	0	0	0	0	0	0
	11	2	8		2	8		0	0		0	0	
	12	1	4		1	4		0	0		0	0	
Всього		25	100	100				19	100		19	100	100

Додаток Е

Результати визначення рівня соціально-економічної активності молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку на початковому та підсумковому етапах (експериментальна група):

Рівень соціально-економічної активності	Кількість балів	Початкові дані експериментальної групи (X)			Підсумкові дані експериментальної групи (Y)		
		Кількість дітей	Відсотки	Середній бал	Кількість дітей	Відсотки	Середній бал
			f_i				
Низький	1	1	5%	3,79			5,79
	2	3	16%		1	5%	
	3	5	26%		2	11%	
Початковий	4	4	21%		1	5%	
	5	3	16%		3	16%	
	6	2	11%		6	31%	
Середній	7	1	5%		3	16%	
	8				1	5%	
	9				2	11%	
Високий	10						
	11						
	12						
Всього		19	100%			100%	